

2. VERTALEN

2.1. *Vertalen in de dagelijkse betekenis*

2.1.1. *Etymologie van 'vertalen'*

Het Nederlands is een van de weinige (Europese) talen waarin het element 'taal' voorkomt in het werkwoord voor taaloverzetting. Bekeken vanuit etymologisch oogpunt, valt het werkwoord *vertalen* te omschrijven als 'van de ene taal in de andere overbrengen'. Morfologisch is hier immers sprake van het woordvormingspatroon waarbij het prefix *ver-* in combinatie treedt met een woord van woordsoort X om een werkwoord te vormen: in dat geval heeft de basisbetekenis altijd met 'verandering' te maken. Zo verleent *ver-* aan het adjectief waarmee het verbonden is, in de regel een vergrotende betekenis (*verlagen* 'lager maken', *vergroten* 'groter maken', *verfraaien* 'fraaiër maken', enz.). Tegenover *planten* heeft de afleiding met *ver-* (*verplanten*) betrekking op verplaatsing: 'zo planten dat het ergens anders staat'. Een aantal denominale werkwoorden met *ver-* illustreren een gelijkaardig betekenis-effect: *verhuizen* 'in een andere huis gaan wonen' 'van het ene huis naar het andere trekken', *verpotten* 'in een (andere) pot planten', enz. En dus betekent *vertalen*: 'in een andere taal weergeven', 'van de ene taal in de andere omzetten' (Grote Van Dale).

In de meeste andere talen heeft het gebruikte werkwoord te maken met verplaatsing, overzetting, **transfer**, cf. DU *übersetzen* ll. 'over-zetten', FR *traduire* ll. 'over-leiden', net als bij SP *traducir* en RU *переводит* ll. 'over-leiden', EN *to translate*, TJ *preložiti*, ll. "over-plaatsen".

2.1.2. *Vertaling: actie en product*

Het van het werkwoord afgeleide substantief, *vertaling*, heeft ook twee betekenissen: zowel het proces als het product kunnen ermee worden aangeduid, een klassiek geval van metonymie of naamsoverdracht op grond van naburigheid. Een verschillende betekenis treffen we aan in de volgende contexten:

- (1) Hij is momenteel bezig met de *vertaling* van de eerste twintig bladzijden van de Khama Sutra.
- (2) Hij heeft gisteren zijn *vertaling* afgeleverd bij de opdrachtgever.

2.2. *Vertalen en tolken*

2.2.1. *Opvattingen in het dagelijkse leven*

Het kan wat bevreemdend lijken, maar de gewone man in de straat, associeert 'vertalen' eigenlijk in de eerste plaats met het tolken. De tolk wordt door de mensen gezien als de prototypische vertaler: hij is de uitvoerder van zeer zicht- en hoorbare vertaalarbeid, en daarom bij het brede publiek ook het meest bekend. In Vlaanderen heeft de volksmond het nooit over een 'vertaalschool' maar over een 'tolkenschool', ook al bestaat de uitstroom misschien maximaal voor 5% uit studenten die voor tolken gekozen hebben. Wat daar ook de verklaring van kan zijn, feit is in elk geval dat de tolk in de regel zichtbaarder – en hoorbaarder – is dan de vertaler. Men kan zich zeer goed het tafereeltje voorstellen waarbij een tweetalige als bemiddelaar optreedt tussen een bezoeker en een autochtoon, terwijl waarschijnlijk weinig mensen een concrete voorstelling hebben van wat een vertaler doet als hij aan het vertalen is. Het is overigens ook niet voor niets dat *tolk(en)*, *vertolken* ook in het bredere taalgebruik courant is wanneer men het heeft over iemand die woordvoerder is namens een groep:

- (1)a Ik geloof de *tolk* van ons allen te zijn als ik u dank zeg voor ...
 b Ik denk de mening van eenieder te *vertolken* als ik zeg dat ...

Wat in dit boek over vertalen gezegd wordt, is voor veel aspecten ook overdraagbaar op het tolken. Toch heeft het tolken een aantal kenmerken die het een volstrekt eigen karakter geven, juist doordat het in de mondelinge sfeer gebruikt wordt. Moet een vertaler, zeker in een commerciële context, stressbestendig zijn en tegen de klok en een deadline kunnen werken, bij de tolk is de uitdaging wat dat betreft nog veel scherper: hij (m/v) moet in de werkelijke tijd van de taalproductie tegelijk (simultaan) of met intervallen (consecutief) daar meteen een anderstalig equivalent tegenover zetten. In het eerste geval impliceert dat dat hij soms al aan een zin moet beginnen zonder te weten hoe die zin afgewerkt zal worden. Iemand die bij voorbeeld tolkt uit een taal als het Duits of het Turks die het werkwoord bij voorkeur zover mogelijk achteraan zet, in een taal als het Engels of Frans waar dat werkwoord ver vooraan in de zin staat, moet behoorlijk wat linguïstische acrobatiek ten beste geven om met de vier pootjes op de grond te landen. Het Turks bij voorbeeld zegt iets als:

- (2) Dat Turkse meisje al jaren vrij goed ken-ik

Het Nederlands wil al meteen vanaf de tweede zinsplaats een persoonsvorm, zodat de tolk niet veel anders kan dan het einde van de zin afwachten vooraleer

hij (m/v) van wal steekt. Niettemin bereiden ook Nederlands en Duits de tolk hoofdbreken doordat het zinswerkwoord soms lang op zich laat wachten. Denk maar aan het verschil wat het zinswerkwoord kan maken, als (3) eraan vooraf gaat:

(3) In de finalewedstrijd vorige week op een door de regen bijna onbespeelbaar veld heeft de landskampioen met 2-0 .... (*gewonnen? verloren?*)

Aangezien dit boek over vertalen gaat, en het tolken in de verdere hoofdstukken nauwelijks apart ter sprake komt, zullen we in de volgende paragraaf wat dieper op het tolken ingaan.

2.2.2. Tolken

Het Nederlandse woord *tolk(en)* staat net als het Duitse woord *dolmetschen* wat apart. Volgens de woordenboeken zou het via het (Middel)duits afkomstig zijn uit het Russisch. Het oud-Russisch kende *tulkŭ, tolkŭ* volgens het WNT, en in modern Russisch betekent *tolkovánije* 'interpretatie' of 'tolkerij'. Het werkwoord *tolkovat'* betekent 'uitleggen', 'interpreteren', van de stam *tolk* die als substantief staat voor 'betekenis, zin'. Een *tolkovij slovar'* is een 'verklarend woordenboek'. Het Duitse woord zou met het Turks te maken hebben, maar komt ook in het Russisch voor als *tolmatš* met de bet. 'tolk'. In heel wat talen echter gebruikt men er hetzelfde woord voor dat men ook gebruikt voor 'de betekenis van iets achterhalen': *interpréter, to interpret*, maar uiteindelijk is 'interpreteren, verklaren' ook de oorspronkelijke betekenis van het woord *tolk*. De betekenis 'interpreteren' speelt overigens mee in het werkwoord *vertolken* in de betekenis 'ten gehore brengen' (*een aria van Mozart vertolken, een sonate van Schubert vertolken*). De vertolker is hier eveneens de *bemiddelaar* tussen de (door de) componist (geschreven partituur) en het muziekminnende publiek.

Interessant is dat de meeste woorden voor de functie van de mondelinge taalbemiddelaar in hun grondbetekenis verwijzen naar 'interpreteren', 'uitleggen', 'verklaren'. Dat geldt trouwens ook voor de **dragoman**, Arabisch *tarjumān*, Turks *tercüman*, wiens functienaam 'uitlegger' betekent. Een dragoman is een officiële tolk in landen waar Arabisch, Turks of Perzisch gesproken wordt. Oorspronkelijk had de term betrekking op elke bemiddelaar tussen Europeanen en bewoners uit het Midden-Oosten, dus ook op reisgidsen en klantenlokkers voor hotels, maar er ontwikkelde zich ook een officiële functie op ministeries van Buitenlandse Zaken en ambassades. In bepaalde periodes van de geschiedenis bestond zijn rol ook in het leiden van belangrijke politieke onderhandelingen, en in het algemeen hadden dragomans in het Ottomaanse rijk

behoorlijk wat politieke invloed. Ook de Europese landen (Groot-Brittannië vanaf 1877) hadden dragomans in dienst om confidentieel te bemiddelen tussen buitenlandse missies en de Ottomaanse regering. Waarschijnlijk beoefenen tolken een van de oudste beroepen ter wereld.

2.3. *Tolken als beroepsactiviteit*

Er zijn een aantal subtypes te onderscheiden, naargelang van de situatie waarin getolkt wordt. Daarbij kunnen ook verschillende technieken gebruikt worden.

2.3.1. *Conferentietolken*

Meestal wordt de vredesconferentie van Versailles na WO I aangegeven als het startpunt van het conferentietolken. Sindsdien heeft het beroep een hoge vlucht genomen; steeds meer internationale organisaties (de Volkenbond, later de UNO, de NAVO, de EU) en particuliere instanties doen een beroep op conferentietolken. De opkomst van het Nederlands als internationale conferentietaal dateert van de oprichting van de EGKS, en ook nu nog zijn de meeste Nederlandstalige conferentietolken werkzaam bij de EU. De toekomst van deze beroepsgroep is dus nauw verweven met de positie van het Nederlands als werktal binnen de EU. De internationale associatie die dit type tolken verenigt, heet **AIIIC** (Association Internationale des Interprètes de Conférence).

Er zijn twee veelgebruikte technieken: het consecutief en het simultaan tolken. Het eerste houdt in dat de tolk na elke beurt van de spreker het woord neemt om diens betoog, dat veelal 5 à 10 minuten geduurd heeft, integraal te reproduceren in de doeltaal. Heel belangrijk is hierbij het maken van notities in een soort verkort schrift dat zo weinig mogelijk opschrijftijd vraagt. Bij simultaantolken wordt gebruik gemaakt van cabines, koptelefoons en microfoons om het gesprokene bijna gelijktijdig over te brengen naar de doeltaal. Beide technieken zijn complex en vergen een uitstekende kennis van zowel de actieve als de passieve werktalen, evenals een volledige beheersing van de keten receptie, assimilatie (interpretatie) en reproductie.

Een specifieke vorm van conferentietolken is *relay interpreting*. De term verwijst naar de praktijk waarbij getolkt wordt tussen twee – doorgaans minder verbreide – talen via een derde taal die de bemiddelende rol speelt. Men doet hier soms een beroep op wanneer er geen tolk voorhanden is die zowel de bron- als de doeltaal beheerst. Die situatie kan men bij voorbeeld hebben op een conferentie met Engelse, Franse, Griekse en Deense delegatieleden. In

zo'n geval kunnen Grieken en Denen toch elkaars boodschappen capteren via de bemiddeling van een tussenpersoon die voor hen tolkt in het Engels of het Frans. Vgl. met *pivot subtitling* in 6.4.1.

2.3.2. *Verbindingstolken*

In minder formele tolksituaties heeft men het zgn. *liaison interpreting* (verbindingstolken), waar een tweetalige bemiddelt tussen twee personen die elkaars taal niet verstaan. Het gaat niet altijd om een professionele tolk. Het tolken gebeurt in de regel bilateraal, en de context is kleinschalig, bv. zakenontmoetingen, een officieel bezoek, informele gesprekken. Technisch wordt meestal gedachte per gedachte getolkt, in de consecutieve modus - maar dan zonder het nemen van notities. Een specifieke techniek is *chuchotage* of fluistertolken. Een sterk voorbeeld van een ketting van verbindingstolken komt voor in het verhaal van La Malinche in 13.1.

2.3.3. *Sociaal tolken*

Enigszins in de buurt ligt sociaal tolken ('community interpreting', waar soms ook 'court interpreting' toe gerekend wordt). Kenmerkend voor deze tolkvorm zijn de contexten waarin men er gebruik van maakt. Basisdoelstelling is iemand die de taal van de gemeenschap niet kent, toch toegang te verlenen tot publieke dienstverlening, bv. politiezorg, gerechtelijke bijstand, (geestelijke) gezondheidszorg. Het is een zeer frequent gebruikte vertaalsoort voor migranten van de eerste generatie, maar ook voor etnische minderheden in landen als de VS, Groot-Brittannië, Zweden, Duitsland. Vroeger werd sociaal tolken in West-Europa meestal beoefend door ongetrainde tweetaligen, maar de jongste tijd is het meer geprofessionaliseerd als gevolg van de steeds grotere multiculturele en meertalige inslag van de moderne maatschappij. In België zijn er initiatieven rond sociaal tolken op Vlaams (Ba-bel, Vlaamse Tolkentelefoon, zie 17.3) en federaal niveau (www.cofetis.be).

Net als bij verbindingstolken gebeurt de interactie bilateraal en in de consecutieve zin-per-zin-modus. Ten gevolge van de contexten waarin het voorkomt, brengt sociaal tolken behoorlijk wat interculturele transcoding mee, met het gevaar van 'mismatch' tussen uitdrukkingwijzen en taaleigen van gespreksdeelnemers.

Kan deze tolk zelf actief tussenkomen in de interactie? Er is een *Guide to Good Practice* (1989) die stelt dat de tolk terecht tussenkomt als hij (m/v) zelf verduidelijking nodig heeft, als de klant het gewoon niet begrepen heeft, of een

inferentie gemist heeft [niet voor iedereen acceptabel] of als de klant beter zijn/haar manier van spreken moet aanpassen om het tolken te vergemakkelijken (zie Zimman 1994). Ook hier wordt soms *chuchotage* gebruikt.

2.3.4. *Gerechtstolken*

Gerechtstolken wordt evenzeer gedefinieerd door de context waarin het nodig is, doorgaans de rechtszaal, maar ook wel in een gevangenis of bij een politieverhoor. Net als bij sociaal tolken gaat het erom een klant deel te laten nemen aan de interactie in de context van publieke dienstverlening, in dit geval de procesgang. Men verwacht neutraliteit zonder interpretatie van de kant van de tolk, maar het moeilijke punt is dat het product van het tolkproces bijna altijd behandeld wordt als een *legaal geldig equivalent* van de originele uiting, en ook als zodanig in de notulen terecht komt (Morris 1995: 29).

2.4. *Misvattingen over vertalen*

2.4.1. *Vertekende voorstelling bij opdrachtgever*

Leken hebben doorgaans een vertekende voorstelling - of geen voorstelling - van wat vertaalwerk inhoudt. Opdrachtgevers, afdelingschefs in een bedrijf hebben vaak geen besef van de besteding van middelen en tijd die voor vertalen nodig is, zodat ze volstrekt onrealistische opdrachten uitdelen als 'vertaal die vijf bladzijden even tegen binnen een uur'. Waarschijnlijk denken ze dat je eigenlijk gewoon over de woorden heen moet gaan, en woord voor woord vervangt door het anderstalige equivalent, en dat is het dan: meer moet dat niet zijn. Ook klanten van vertaalbureaus en van freelancers staan soms verbaasd als ze horen wat de dienst gaat kosten die ze van de vertaler vragen. Niet toevallig wordt in de recente discussies rond vertalen regelmatig het belang benadrukt van 'educating the client'. Men moet de klant een idee geven van wat vertaling inhoudt, en duidelijk maken dat er soorten vertaling mogelijk zijn, met een verschillende mate van grondigheid, volledigheid en/of accuraatheid, afhankelijk van wat men ermee op het oog heeft. Die factoren bepalen mee de prijs van het eindproduct.

2.4.2. *Vertekende voorstelling in de onderwijswereld*

Een naïeve opvatting over vertalen is dat men *een taal* 'omzet' in een andere taal. In een dergelijke opvatting komt het er enkel op aan van code te wisselen,

waarbij niet-linguïstische factoren, zoals bv. communicatieve situatie, buiten beschouwing blijven. De etymologische opvatting van *vertalen* (zie hoger) geeft enigszins aanleiding tot dit vooroordeel.

Een praktijk die ten grondslag ligt aan heel wat foute opvattingen over wat vertalen is, vinden we in het vreemde-taalonderwijs, vooral dat van klassieke talen. Daar is het van oudsher gebruikelijk om 'vertaal' oefeningen in te lassen, die erop neerkomen dat men de opdracht krijgt een zin uit de vreemde taal in de moedertaal om te zetten (*versio*), of vice versa (*thema*). Soms noemt men dat 'grammaticaal vertalen', of 'formeel vertalen' dat misschien beter '**omtalen**' genoemd zou worden. Dit omtalen heeft enkel zijn plaats in een educatieve / didactische context, en heeft nauwelijks iets te maken met het vertalen in een professionele context. In het onderwijs van klassieke talen kan dat dienen om de typische constructies van de vreemde taal te illustreren:

(1)	LAT.	Movet	me	oratio	tua
		<i>beweegt, roert</i>	<i>mij</i>	<i>toespraak, betoog</i>	<i>jouw</i>

De omtaling in het cursieve gedeelte van het voorbeeld duidt men, omdat ze ergens tussen bron en doel in hangt, aan als *interlineaire vertaling* (of weergave met *glossen*). Ook dit soort 'vertaling' staat heel ver af van de gewone professionele toepassing, maar het kan nuttig zijn voor iemand die absoluut geen kennis heeft van de vreemde taal, en op die manier toch enigszins kan navoelen hoe de zeggingswijze in die taal is. De woorden en uitdrukkingen worden met letterlijke lexicale equivalenten weergegeven, volgorde en grammaticale structuur blijven onaangetast.⁵ Bij omzetting naar het Nederlands is dan een minimale aanpassing nodig, waar men in de didactische context vaak mee volstaat. Voor (1) wordt dat iets als:

- (2) Jouw toespraak, betoog (ont)roert me

Wie het echter niet alleen om het begrip van de vreemde taal gaat, maar ook om de zeggingswijze in de doeltaal, zal op zoek gaan naar een meer idiomatische wending met een persoonlijk liever dan een onpersoonlijk onderwerp (Claes 1997: 24):

- (3) Ik ben onder de indruk van je betoog

⁵ Interlineaire vertaling wijkt ook af van "echte" vertaling in die zin dat ze bedoeld is om samen met de originele tekst gelezen te worden. Het is dan ook geen vertaling in de gewone betekenis van het woord (Nida 1964: 23).

Terecht zegt Claes in verband met omtalen: “De term vertalen is hier een eufemisme voor het woord-voor-woord-overzetten van teksten” (1997: 21), en hij wijst op het didactische doel:

Vertalen diende slechts één doel: je moest via het Nederlands aantonen dat je de woordbetekenis en zinsbouw van het origineel begrepen had. ... Steeds moest de grondtekst zoveel mogelijk zichtbaar blijven in het Nederlands: hoe kon de leerling anders bewijzen dat hij het Latijn doorzag? (Claes 1997: 21)

Van dit formele of grammaticale type vertaling als didactische werkvorm stelt Hollander (1988), in zijn – zeer leesbare – inleiding tot het vertalen dat het tot doel heeft te demonstreren dat men de vreemde taal beheerst: een vertaling dus voor de leraar en voor zichzelf. Het professionele vertalen daartegenover is vertalen voor anderen: hier is de vertaler dienstverlener, bemiddelaar en bruggenbouwer.

Het gevaar van de praktijk van het woord voor woord vertalen in de fase van vreemde-taalverwerving is dat men dit gaat doorzetten bij het idiomatische vertalen. Zo kan het dat je op een vertaling van Caesars historische werk *De bello gallico* (eerste eeuw voor onze tijdrekening) een ‘latiniserende’ wending terugvindt als ‘Over de Gallische oorlog’.

(4) LAT. De bello gallico

(5) Over de Gallische oorlog

Claes, behalve gerenommeerd vertaler ook classicus, verwerpt deze suggestie, om te beginnen wegens het voorzetsel dat zeer gebruikelijk is in Latijnse boektitels, maar uiterst ongebruikelijk in Nederlandse. Dat brengt ons bij

(6) De Gallische oorlog

Ook *Gallisch* vindt echter geen genade in zijn ogen: het is een adjectief dat een bepaling bij een substantief vervangt en in *Gallië* betekent. Ook de nieuwe optie

(7) De oorlog in Gallië

deugt niet, aangezien het Latijnse woord *bellum* veel ruimer van betekenis is dan het Nederlandse *oorlog*: het slaat hier op een veroveringstocht. Bij wijze van conclusie kiest hij uiteindelijk voor:

(8) Veldtocht in Gallië

En hij besluit: “Op die manier is *vrijer* vertalen ook *trouwer* vertalen.” (1997: 22). Vandaar zijn visie op de **vertaalparadox**:

De paradox van het vertalen is dat je dikwijls dichter bij de geest komt door je verder van de letter te verwijderen. De troost van de vertaler is dat zo'n transpositie het oude weer als nieuw maakt. (1997: 26)

2.4.3. *Nut van interlineair vertalen*

Wij zullen in dit boek met interlineaire vertaling of glossen werken om het zopas vermelde doel te dienen: degene voor wie de brontaal vreemd is, toch een idee te geven van wat er eigenlijk 'staat'. In geen enkel opzicht mag dit soort van omtaling verward worden met wat de vertaalkunde onder een vertaling verstaat.

2.5. *Metaforen in verband met het vertalen*

2.5.1. *Metaforen in het vertaaldiscours*

De wetenschap werkt graag met beeldspraak en metaforen, en het vertaaldiscours vormt hierop geen uitzondering. De aantrekkingskracht van het metaforische spreken, waarbij het de gelijkenis is tussen voor het overige ongeconnecteerde fenomenen die ineens een soort van diepere verwantschap lijkt bloot te leggen, is dat het beeldende taalgebruik meer abstracte eigenschappen kan concretiseren.

(1) Wereld van kunst en ontwerp

De analogieën die ten grondslag liggen aan de metaforen voor het vertalen en de vertaalrelatie tussen een doelttekst en een origineel, zijn van velerlei aard. Zo wordt vertalen wel vergeleken met de uitvoering van een *architecturaal ontwerp* of een *muziekstuk*, o.a. op grond van het feit dat er zoveel vertalingen mogelijk zijn als er vertalers zijn, net zoals ook elke uitvoering van een muziekstuk zal verschillen naar gelang van de uitvoerder. Voorts wordt ook van een muzikuitvoerder gezegd dat hij een interpretatie geeft van het stuk, de muzikuitvoerder 'vertolkt' het stuk en is als zodanig bemiddelaar tussen de componist en de luisteraar.

Kijkt men evenwel negatief aan tegen het fenomeen vertaling, als een gegeven dat fataal ver achterop moet blijven bij de glans en pracht van het origineel, dan komen pejoratieve beelden boven. Zo vergelijken sommigen de vertaling

met een kopie of een vervalsing van een schilderij, met een gipsen replica van een marmeren beeldhouwwerk, met een vioolsonate die op een piano wordt uitgevoerd, met een ziel die naar een ander lichaam verhuist of met een lichaam dat in andere kleren wordt gestoken (Van Leuven-Zwart 1992: 14).

Het scherpst is Cervantes, auteur van de *Don Quichot*, als hij het duo brontekst / vertaling vergelijkt met een *wandtapijt*, waarvan de voorkant het origineel en de achterkant de vertaling is. Al deze vergelijkingen en metaforen belichten een bepaald aspect van het vertaalgegeven, zoals de pluriformiteit van vertalingen, het afgeleide karakter ervan, bij sommigen zelfs het 'verraad' dat inherent zou zijn aan de vertaling.

(2) Morele categorieën

In het discours over vertaling komen ook moreel getinte metaforen terug voor eigenschappen van de vertaalrelatie: *verraad, trouw*, ... De eerste vinden we in het bekende allitererende dictum *traduttore traditore* ('de vertaler is een verrader'), dat de overtuiging van sommigen reflecteert dat vertaling, in de eerste plaats van poëzie, onvermijdelijk afbreuk doet aan de esthetische bedoelingen van de oorspronkelijke maker.

De 'trouw'-beeldspraak gaat al terug op de 'fidus interpres' van Horatius (1^e eeuw voor Christus), waarbij hij echt wel de hondstrouwe volger voor ogen had die woord voor woord vertaalde. Het Franse classicisme nam het, met o.a. Nicolas Perrot d'Ablancourt, juist op voor de ontrouwe want vrije vertaling: hier gaat de vertaalcanon aan de kant staan van de knappe overspeligen of 'belles infidèles' (Gilles Ménage, ca. 1650), die in gunstige zin afsteken tegen de misschien wat saaiere looks van de trouwe echtgenote. Niet te verbazen dat dit soort seksisme in de beeldspraak feministische auteurs over vertaling (bv. Chamberlain 1988, 1998, Simon 1996), de kast op jaagt. Volgens hen roept de metafoer van de trouw associaties op met echtelijke relaties of de relatie man-vrouw: de vertaling staat dan voor het vrouwelijke, het auteurschap van de brontekst voor het mannelijke. Zoals men trouw verwacht van de voorbeeldige echtgenote, wordt ook de vertaler geacht niet te wijken van de zijde van de oorspronkelijke auteur. Of, zoals anderen het uitdrukken: de taak van de vertaler is het te waken over de kuisheid, maagdelijkheid van de tekst. Zoals in het huwelijk trouw (en kuisheid) een garantie is voor legitimiteit/vaderschap, zo geldt dat bij de vertaling m.b.t. de autoriteit van de vader/auteur. Lichtjes overspannen luidt het:

Thus, theories of translation have been peopled, metaphorically, with chaste maidens, mistresses, and unfaithful lovers. ... Translators have worried ... over the virility of the original and the complaint is frequently that the original has been emasculated. The act of translating has been compared to sex, and to rape. (Chamberlain 1998: 94)

(3) *De optische metafoor*

Gogol' schreef in een brief aan Žukovskij over de grootste lof die je een vertaler kunt toezwaaien, nl. dat "de vertaler zich zo heeft opgesteld dat je hem niet ziet: hij is veranderd in een glas, zo *doorschijnend* dat het lijkt alsof het er niet is". Via Mounin heeft deze optische metafoor ingang gevonden in de vertaalkundige literatuur. De 'transparante' vertaling is er een waarbij men niet merkt dat het om vertaalde tekst gaat, en dat er dus een tussenpersoon zit op het traject van de (originele) compositie van de tekst naar de lectuur door de lezer. Het brontaalgerichte vertalen daarentegen wordt vergeleken met het gekleurde glas dat zich tussen de waarnemer en de werkelijkheid bevindt (zie hfdst. 5).

Dat het transparante glas in tegenstelling tot het gekleurde de herinnering aan de vertaalinbreng doet vergeten, is dan weer niet naar de zin van degenen die een pleidooi houden voor de 'zichtbaarheid' van de vertaler (Venuti 1995).

(4) *De geografische metafoor*

Alweer wanneer het gaat over de moeilijke vertaling van gedichten, maakt Holmes (1988: 58) gebruik van een metafoor die in feite de tegenhanger is van de 'ontwerp'-metaforen:

All translations are maps, the territories are the originals. And just as no single map of a territory is suitable for every purpose, so is there no "definitive" translation of a poem.

Eveneens in de sfeer van de geografie situeert zich de metafoor van het vertalen als *reizen*: Polezzi (2001).

(5) *Andere metaforen*

In de renaissance streed de topos van het vertalen als 'in de voetsporen treden van de voorganger' (met het gevaar dat men bij te dicht navolgen het model op de hielen dreigt te trappen) om voorrang met die van het vertalen als een *worstelpartij* die volgens de ene, vaak de vertaler zelf in zijn woord vooraf, leidt tot de onvermijdelijke maar eerbare nederlaag, maar waarbij anderen, met name de lofdichters, de vertaler dan weer als overwinnaar uit het strijdperk zien treden (Hermans 1985). Behalve als een worstelpartij is een vertaalact ook

als een *veroveringstocht* voorgesteld. Zoals bij elke militaire onderneming zijn *strategieën* hier van groot belang.

2.5.2. *Vertaling en metafoor*

Dat het vertaaldiscours zo gemakkelijk terugvalt op metaforen, ligt misschien wel in het wezen van vertaling zelf opgesloten, een activiteit die onmiskenbaar eveneens te maken heeft met overdracht, van betekenis of van een boodschap. Historisch gezien kwamen de termen *metaphora* en *translatio* in elkaars vaarwater ter aanduiding van zowel de Aristotelische notie van intralinguale naamsoverdracht naar een nieuwe (figuurlijke) betekenis, als de interlinguale transfer of overzetting van betekenis. Ruw geschetst, met T als symbool voor 'Tekens' en B als symbool voor 'Betekenis':

	constant	wisselend	transfer	aard relatie tekens
Vertaling	B	T	$B (T_1 \rightarrow T_2)$	interlinguaal
Metafoor	T	B	$T (B_1 \rightarrow B_2)$	intralinguaal

Figuur 2.1. Overdracht bij vertaling en metafoor

2.5.3. *Vertaling als metafoor*

Louter bij wijze van curiosum is het misschien interessant om te vermelden dat het vertalen zelf als vergelijkingsbasis dient voor een metafoor in de moleculaire biologie, meer bepaald i.v.m. de werking van het DNA. Vertaling of 'translatie' is er een technische term voor de omzetting van mRNA codes in een sequentie van aminozuren die samen een eiwit vormen. De metafoor ent zich op die van de genetische code als een taal die gebruik maakt van het DNA 'alfabet' A, T, C en G om DNA 'woorden' te produceren waarmee elk van de 20 bekende aminozuren (20 letters in een bepaalde volgorde) gespecificeerd kunnen worden om eiwit te produceren.⁶

Enige toelichting hierbij: DNA staat voor deoxyribonucleic acid (in het Nederlands: deoxyribonucleïnezuur), RNA voor ribonucleïnezuur. mRNA is messenger RNA, d.w.z. de boodschappermolecule waarin de DNA informatie gekopieerd wordt; A, T, C en G staan resp. voor adenine, thymine, cytosine en guanine, vier basen.

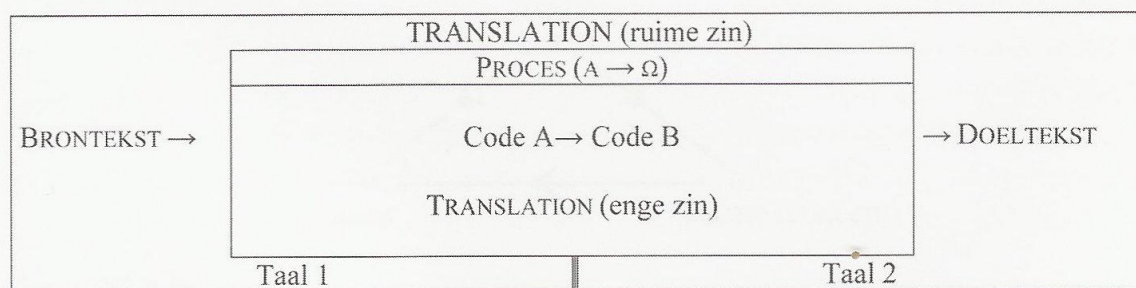
⁶ Over DNA als taal: zie Temmerman (2002: 216-218).

2.6. Vertaling en communicatie

Vertalen in een professionele context komt neer op *probleemoplossend* handelen. De vertaler gaat door een interpretatie- en beslissingsproces, waarbij voortdurend keuzes gemaakt moeten worden en oplossingen bedacht voor vertaalproblemen in het spanningsveld tussen brontaal/-tekst/-cultuur en doeltaal/-tekst/-cultuur. In hoofdstuk 3 worden enkele problemen in dat spanningsveld geïllustreerd.

Aan beide kanten van het spanningsveld bevinden zich ook een initiële zender (in taal A) en een ultieme ontvanger (in taal B). Hiertussen staat de vertaler (m/v) als bemiddelaar, als interculturele communicator, en economisch gezien vormt die bemiddeling de dienst die hij aanbiedt voor degenen die er nood aan hebben en er een beroep op doen. We kunnen de vertaler dus onderbrengen in het klassieke communicatiemodel met de onderdelen zender en ontvanger, boodschap en kanaal (dat anders is bij mondeling dan bij schriftelijk vertalen). Wanneer wegens taalverschil de transfer geblokkeerd wordt, fungeert de vertaler / tolk als bemiddelaar: als tussen-ontvanger en tussen-zender.

Voor Wilss (1977: 72) is vertalen een analytisch proces met twee fasen: een begrijpend/analyserende fase van BText of *interpretatie*, om te kunnen komen tot een adequate talige *reconstructie* als doeltekst. Een belangrijke vereiste is voor Wilss die van de communicatieve equivalentie. De interpretatie is overigens evenzeer noodzakelijk bij intratalige communicatie. In zijn communicatiemodel maakt Kade (1968) onderscheid tussen 'Translation' in ruimere en in engere zin. Het gaat bij hem om een proces dat ingebed zit in een tweetalige communicatieve handeling, met een brontekst als input en een doeltekst of 'Translat' als output. Een belangrijke fase in dat proces is de codewisseling (van bron- naar doeltaal); dat is geen puur linguïstisch gegeven, maar wordt mede bepaald door de communicatieve functie.

Figuur 2.2 Proces van 'Translation' volgens Kade

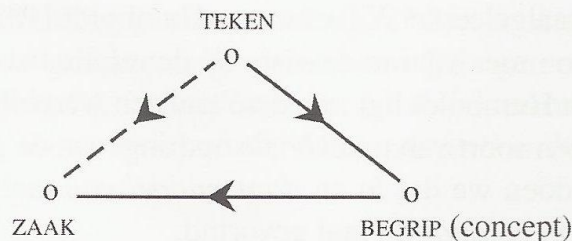
3. DE KLOOF OVERBRUGGEN

3.1. *Taalverschil en de (on)mogelijkheid tot vertalen*

3.1.1. *Woord en concept*

Wanneer men het in de taalwetenschap over betekenis heeft, doelt men op de relatie tussen een waarneembare vorm, het TEKEN en het (niet-waarneembare) BETEKENDE, naar de tweedeling SIGNIFIANT en SIGNIFIÉ van De Saussure (1916). Voor zover de relatie tussen teken en betekende objectiveerbaar is, spreekt men van *denotatie*, subjectieve betekenisaspecten horen tot de *connotaties*. De tweedeling van De Saussure is al vrij spoedig verfijnd tot de betekenisdriehoek van Ogden & Richards (1923). Belangrijk inzicht daarbij is dat het woord als mentale categorie gevormd is uit de nauwe associatie tussen TEKEN en BEGRIP, waarbij dat laatste gezien moet worden als de mentale voorstelling van de mogelijke referent, de ZAAK waarnaar verwezen wordt.

Het begrip kan men zien als samengesteld uit een aantal kenmerken, de generische die het toebehoren tot grotere categorieën aangeven, en de specifieke of onderscheidende kenmerken. Zo kunnen we het begrip voor *tafel* omschrijven als 'meubel bestaande uit een blad met een of meer poten onder, en waaraan men kan gaan zitten'. Het begrip constitueert de *betekenisinhoud*. Door nu een fenomeen uit de werkelijkheid te scannen op deze kenmerken, is het mogelijk de *betekenisomvang* te bepalen, d.i. de verzameling van referenten (objecten, personen, gebeurtenissen) in de werkelijkheid die geacht kunnen worden onder het begrip te vallen. Net hier verschillen de talen onderling.

Figuur 3.1 Betekenisdriehoek

3.1.2. *Taal legt een raster over de werkelijkheid*

3.1.2.1. *Taaluniversalisme*

Tot in de 19e eeuw werd vertaalbaarheid niet als een probleem gezien. Men ging ervan uit dat het menselijk denken 'universeel' was en dat mensen de werkelijkheid overal en altijd op één en dezelfde manier ervaren zonder dat de verschillen in taal daar veel invloed op hebben. Er was een soort vanzelfsprekend universalisme, dat taalverschillen zag als verschillen aan de oppervlakte, terwijl in de diepte sprake is van één en hetzelfde conceptuele systeem. In het schema van Mounin (1963: 58):

	TAAL: woorden		DENKEN: concepten
Taal 1	a, b, c	=	A, B, C
Taal 2	x, y, z	=	A, B, C

Tabel 3.1 Schema van Mounin

In een universalistische visie gaat men ervan uit dat de verschillen tussen talen minder belangrijk zijn dan de overeenkomsten, en dat in elke taal alles gezegd kan worden. De taalstructuur is een weerspiegeling van de structuur van de werkelijkheid.

3.1.2.2. *Taalrelativisme*

Vanaf de romantiek verandert de zienswijze radicaal: de taal die men spreekt, wordt bepalend voor de wereld die men ziet. De mens als taalgebruiker neemt de werkelijkheid waar door de bril die de taal hem opzet. Het is dus de taalstructuur die (de visie op) de werkelijkheid bepaalt. Aangezien iedere taal in zekere zin zijn eigen wereldbeeld schept, is vertaling in wezen een utopie. Het is de Duitse taalgeleerde Wilhelm von Humboldt (1836) die de stoot heeft gegeven tot deze ommezwaai in de visie op de relatie tussen taal en denken. In de theorie van Von Humboldt ligt in iedere taal een wereldbeeld (*Weltbild*) besloten, waardoor ze een soort van tunnelvisie opdringt aan de gebruiker ervan. Wanneer we denken, doen we dat *in* en *door middel van* taal; de inhoud van onze boodschap wordt *in* en *door* de taal gevormd.

Afhankelijk van hoe ver men deze redenering doortrekt, komt men tot steeds verstrekkender implicaties: (i) elke spreker ziet de wereld door de bril van zijn eigen taal; (ii) de taal bepaalt voor haar sprekers de grenzen en scheidingslijnen van de zintuiglijke waarneming, en dus de indeling van de werkelijkheid; (iii) de taal als 'bildendes Organ des Gedankens' bepaalt het denken. Dat laatste werd verde-

digd door Whorf, een Amerikaans onderzoeker uit de 20^e eeuw die samen met zijn leermeester Sapir een belangrijk icoon is van de relativistische taalbeschouwing. Hun beider relativistische opvatting staat bekend als de Sapir-Whorf hypothese.

De eerste stelling zal wellicht door de meeste (ver)taalwetenschappers met meer of minder enthousiasme bijgetreden worden. Dat we de werkelijkheid om ons heen analyseren met behulp van onze eigen taal, en dat die dus in zekere mate onze zintuiglijke waarneming beïnvloedt, kan voor sommige domeinen ook wel aannemelijk worden gemaakt. Zo kunnen we de kleuren onderscheiden waarvoor onze taal een naam heeft, maar volgens versie (ii) van de relativistische taalvisie zou het kunnen dat die namen tegelijk een beperking opleggen aan het aantal kleuren dat we kunnen onderscheiden. Fysiologisch is dat nonsens, aldus Pinker in het hiernavolgende citaat (eigen vertaling uit Pinker 1994: 62):

In tegenstelling tot natuurkundigen zien fysiologen wel een basis voor de grenzen tussen kleuren. Ogen registreren geen golflengte op dezelfde manier als een thermometer temperatuur registreert. Ze bevatten drie soorten kegeltjes, elk met een eigen pigment, en de kegels zijn verbonden met neuronen op zo'n manier dat die het beste reageren op rode vlekken tegen een groene achtergrond of vice versa, blauw tegen geel, zwart tegen wit. Hoe groot de invloed van taal ook kan zijn, voor een fysioloog is het een ongerijmde veronderstelling dat die invloed zou reiken tot in het netvlies en de cellen van de zenuwknopen zou kunnen herbedraden.

Whorf gaat te ver waar hij denken en taal met elkaar wil identificeren. Ook een aantal van zijn voorbeelden hebben de toets van het kritische taalonderzoek niet kunnen doorstaan. Een bekend voorbeeld is dat van de tientallen (volgens sommigen zelfs honderden) woorden die de Eskimo's zouden hebben voor 'sneeuw'. Woordenboeken van de Eskimo-talen laten echter zien dat er in feite slechts twee wortels zijn om 'sneeuw' aan te duiden, met als voornaamste verschil dat tussen vallende (*qanik*) en op de grond liggende (*aput*) sneeuw. Door allerlei suffixen kan men varianten aangeven, maar dat is in feite ook in andere talen het geval, via afleiding of samenstelling, cf. NL *jachtsneeuw* ['zeer snel voortgedreven fijne droge sneeuw'], *driftsneeuw* ['droge sneeuw die door de wind wordt voortgejaagd'], *dwarrelsneeuw* [= driftsneeuw], *poedersneeuw*; *sneeuwstorm*,...; EN *snow*, *sleet*, *slush*, *blizzard*, *avalanche*, *hail*, *hardpack*, *powder*, *flurry*, *dusting*; *snizzling*.

Het heeft overigens minder met talen dan wel met gemeenschappen te maken. Van nomaden in de Arabische wereld is bekend dat ze een zeer gedifferentieerde woordenschat hebben voor de aanduiding van (aspecten van) de kameel. Bijgevolg beschikt het Arabisch over veel woorden voor de kameel, maar of de doorsnee inwoner van een stedelijke, kameelarme omgeving als Cairo die woorden ook allemaal kent, laat staan gebruikt, is nog maar de vraag.

De Masai in Kenia en Tanzania hechten grote waarde aan het bezit van vee, en hun taal heeft dan ook veel woorden die met 'vee' te maken hebben. Ook een Nederlandse of Vlaamse veekweker heeft een gedifferentieerder woordenschat dan de stedeling (denk aan: *runderen, koe, stier, vaars, kalf, mestkalf, melkkoe*, enz.), maar bij de Masai gaat het echt wel om "ettelijke tientallen woorden voor koeien, afhankelijk van de leeftijd, de horens, en vele andere kenmerken. Zij delen dat stukje van de werkelijkheid om hen heen heel wat nauwkeuriger in dan wij" (Hollander 1988: 61).

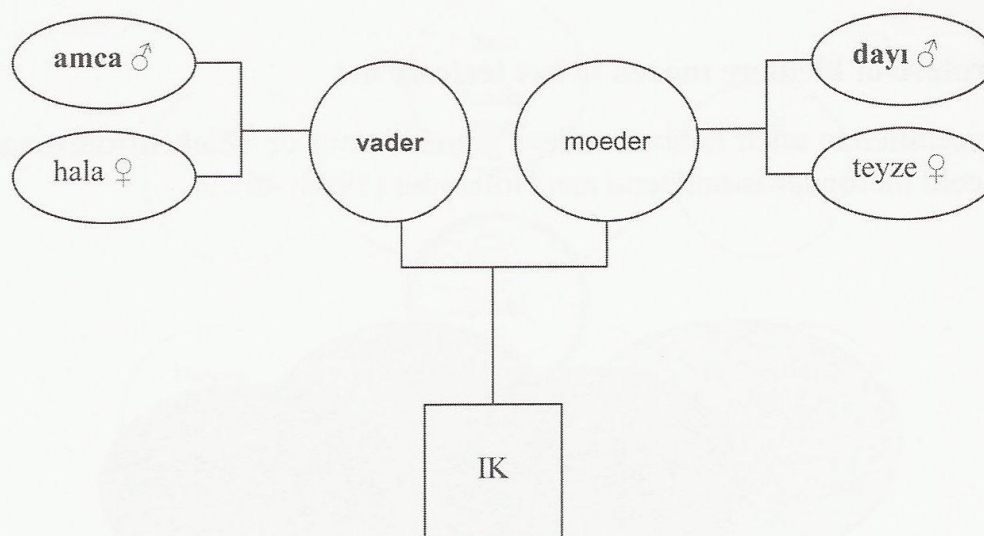
3.1.2.3. *Milder relativisme*

Men kan inderdaad aannemen dat verschillende cultuurgemeenschappen met hun taal andere conceptuele netwerken over de werkelijkheid leggen. Dat hoeft niet te leiden tot een gelijkschakeling van taal en denken, laat staan van taal en waarneming, zoals de strafte relativisten als bv. Whorf geneigd zijn te stellen, maar heeft veeleer te maken met de relatie tussen de mens en zijn omgeving, en de *nood aan fijnmazigheid* die hij voelt om bepaalde domeinen van die werkelijkheid in te delen. Zoals gezegd, het staat wel buiten kijf dat culturen namen ontwikkelen voor activiteiten en voorwerpen die binnen de eigen ervaringswereld relevant gevonden worden.

In het kleurenprisma bij voorbeeld worden de schakeringen geconditioneerd door de golflengte van de lichtimpulsen die ons oog bereiken. De benamingen die de talen daarvoor kennen, illustreren ten eerste dat er behoorlijke verschillen zijn tussen talen wat het aantal kleurenonderscheidingen betreft (relativistisch aspect): zo mist het Latijn woorden voor 'grijs' en 'bruin', Navajo en Japans gooien 'groen' en 'blauw' samen in één woord. Maar, i.t.t. de opvatting bij sommigen (Langeveld 1986: 42), is er geen willekeur maar regelmaat, en vallen er universele tendensen waar te nemen: als er maar 2 kleurbenamingen zijn, zijn die *wit* en *zwart* (meestal ook bruikbaar voor 'donker' en 'licht'). Als er 3 zijn, komt (*hel*)*rood* erbij. Zijn er 4, dan is het vierde *groen* of *geel*, bij 5 zijn het die twee die erbij gekomen zijn. Vanaf het zesde komt *blauw* erbij, bij 7 *bruin*. Zijn er meer dan 7, dan zijn de eerste nieuwkomers *purper / rose / oranje* of *grijs*.

Een ander tekenend voorbeeld is het lexicale netwerk voor *familierelaties*. Zo maakt het Turks een aantal onderscheidingen die de meeste westerse talen niet maken. Dat maakt dat de vertaler uit een taal die het onderscheid niet kent in het Turks, gedwongen wordt tot het maken van een keuze (zie Jakobson 1959).

Het Turks bij voorbeeld maakt een onderscheid tussen ooms en tantes van vaders- en van moederskant:⁷

Figuur 3.2 Verwantschapstermen Turks

Gelijkaardige vertaalproblemen doen zich voor bij de vertaling van talen die een verschil maken tussen heden, verleden en toekomst, en andere die dat niet doen (bv. sommige Zuid-Aziatische talen). Het verschil suggereert een andere manier van tegen tijd aan te kijken.

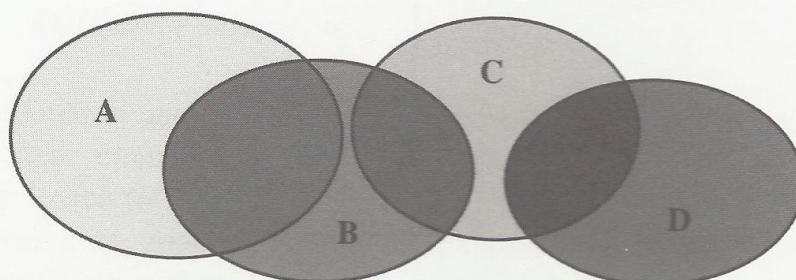
⁷ Het voorbeeld van de familierelaties in diverse talen, waaronder indianentalen, komt uitvoerig aan bod in Hatim/Munday (2004: 153-9).

3.1.3. Soorten rasters over de werkelijkheid

3.1.3.1. Lexicaal

(a) Grotere of kleinere mazen in het lexicale net

De verschillende talen hebben andere grenzen voor de betekenisomvang. Het voorbeeld hieronder is ontleend aan Hollander (1988: 45)

A: *doorbrengen* (NL) – B: *to spend* (EN) – C: *uitgeven* (NL) – D: *to publish* (EN)

Figuur 3.3 Overlapping en verschillen in betekenisomvang

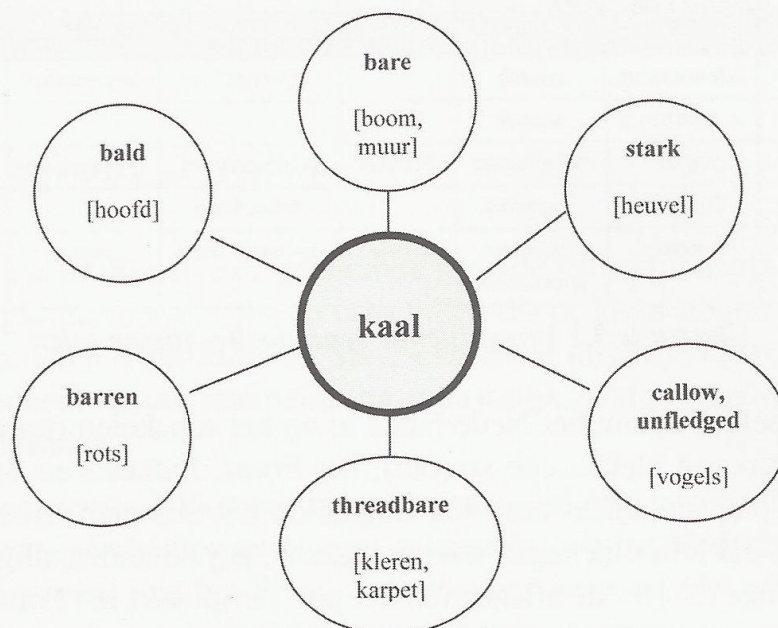
Bekend is het schema voor 'bos/boom'-equivalenten van Hjelmslev (1943: 48v):⁸

DN	DU	FR
trøe	Baum	arbre
	Holz	bois
skov	Wald	
		forêt

Tabel 3.2 Schema 'bos'/'boom' van Hjelmslev

⁸ Besproken in Baron (2003: 30).

Een andere bron van variatie is dat de vertaalequivalenten kunnen verschillen naargelang van de collocatie of context waarin ze voorkomen.

Figuur 3.4 Verschillende vertaalequivalenten NL - EN

(b) Andere connotaties

Het woordenboek kan wel een equivalent opleveren, maar dat neemt niet weg dat er per taal verschillende connotaties aan vast kunnen zitten: andere emotionele, expressieve, stilistische bijbetekenissen. Het Duitse *Wald* heeft voor de Duitssprekende andere connotaties dan *bos* (of *woud*) voor de Nederlandssprekende, of *bosque* voor de Spaanssprekende. Het woord voor 'politie' heeft in een democratie wellicht een andere connotatie dan in landen die dictaturen gekend hebben.

(c) Andere metonymieën

Het motief waarom een bepaalde naam gegeven wordt aan een bepaalde persoon of een bepaald object in de werkelijkheid, kan variëren van taal tot taal. Vaak zal een bepaald facet op de voorgrond gehaald worden om het hele ding of de hele persoon mee aan te duiden (de klassieke retorische figuur van de **synecdoche** < Grieks *syn* 'samen, met' *ek* 'uit' + *dékestai* 'ontvangen, vatten, begrijpen'), en juist de keuze van het relevante facet is cultureel bepaald. Het kan gaan om een conventionele variatie op de gewone naam, zoals *kiel* of *zeil*

voor 'schip', *het groene laken* voor 'biljart' (pars pro toto), e.d. Maar verschillende synecdoches kunnen ook ten grondslag liggen aan de basisbenaming:

	NL	FR	EN	DU	IT	SP	RU
1	<i>schakelaar</i>	<i>interrupteur</i>	<i>switch</i>		<i>interruttore</i>	<i>interruptor</i>	<i>pereključatel'</i>
2	<i>horloge</i>	<i>montre</i>	<i>watch</i>	<i>Uhr</i>			<i>časý</i>
3	<i>kapper</i>	<i>coiffeur</i>	<i>hairdresser</i>	<i>Friseur</i>	<i>parrucchiere</i>	<i>peluquero</i>	<i>parikmácher</i>
4	<i>vuilnisman</i>	<i>éboueur</i>	<i>dustman</i>		<i>netturbino</i>		
5	<i>bril</i>	<i>lunettes</i>	<i>glasses, spectacles</i>	<i>Brille</i>	<i>occhiali, lenti</i>	<i>gafas</i>	<i>očki</i>

Illustratie 3.1 Verschillende synecdoches tussen talen

In het voorbeeld 1 zoomt het Nederlands in op het schakelen (tussen doorlaten of onderbreken van elektrische stroom), het Frans, Italiaans en Spaans op het onderbreken (van de netstroom), het Engels op het wisselen, en eigenlijk ook het Russisch, dat letterlijk zegt: 'oversleutelaar'. Bij de anderstalige equivalenten voor *horloge* (2) [ll. 'de aflezer van het uur'] inspireert het Frans zich op het aspect 'tonen (van de tijd)', het Engels op het 'kijken (naar de tijdsaanduiding)', het Duits (enk.) en het Russisch (mv.) op de voornaamste tijdseenheid die de indeling van de wijzerplaat bepaalt. De persoon die instaat voor de haarverzorging (3) is in het Nederlands met een vorm van 'hakken' of 'kappen' bezig, in het Frans met de hoofdbedekking, in het Engels is het iemand die het haar opmaakt of bewerkt, in het Duits iemand die friseert, in het Italiaans, Spaans en Russisch een pruikenmaker. De persoon die zich in het Nederlands met vuilnis bezighoudt (4), is in het Frans een 'ontmodderaar', in het Engels houdt hij zich met 'stof' bezig, het Italiaans heeft het over een stadsreiniger. Het Nederlands en het Duits hebben een specifiek woord voor het instrument dat we op de neus zetten om beter te zien (5), het Frans, het Engels, en het Italiaans gebruiken een meervoudig woord omdat ze zich op de lenzen concentreren, het Spaans op de het deel van het montuur waarmee de bril achter de oren haakt. Het Italiaans heeft net als het Russisch een benaming die naar de ogen verwijst, in het Russisch is het gebruik metaforisch (lenzen als 'oogjes').

(d) Andere metaforen

Het laatste voorbeeld illustreert meteen ook een ander mogelijk intertaalig verschil ten gevolge van metaforische naamgeving. Het Engels heeft het over 'glazen' of 'kijkers', het Italiaans over 'ooginstrumenten' of 'lenzen', maar het Frans en het Russisch gebruiken een beeldspraak door de brillenglazen als resp. 'maantjes' en 'oogjes' aan te duiden. Het eerste beeld wordt in het Nederlands dan weer voor iets helemaal anders gebruikt, nl. het lichter gekleurde maanvormige gedeelte van de vingernagels.

De metafoor die uitgaat van de gelijkstelling WOEDE, OPWINDING ALS HOGE TEMPERATUUR (*koken van woede, heethoofd*), komt in verscheidene talen voor (Eng. *seethe with rage*, Duits *Hitzkopf*, Eng. *hot-head*, Russ. *gorjačaja golová*, Fra. *soupe au lait*⁹).

3.1.3.2. *Buiten het lexicon*

Genusonderscheid. Behalve de genoemde lexicale verschillen zijn er natuurlijk ook morfologische en syntactische verschillen die de kloof tussen talen vergroten. Sommige talen (Romaanse en Slavische, maar ook het Duits) maken in de vorm onderscheid tussen mannelijk en vrouwelijk, andere niet of nauwelijks (Engels, Nederlands).

Genus en congruentie. Kijken we bij wijze van voorbeeld naar het effect van het verschil in genaamsaanduiding en congruentieregels. Als het Nederlands zegt *zijn vrouw* en *haar man*, zegt het Frans *sa femme* en *son mari*. Het *zijn* / *haar*-verschil (congruerend met de bezitter) is vervangen door een genusverschil met congruentie tot hetgene wat men bezit. Een Franse vrouw spreekt over haar echtgenoot als *mon mari*, over haar auto als *ma voiture*: twee verschillende woorden voor 'mijn', maar geen mogelijkheid om het 'zijn'/'haar'-onderscheid aan te geven. Heeft het Frans wel een conceptueel onderscheid 'zijn' / 'haar'? Men kan vermoeden van wel, blijkt: *sa voiture à lui*, *sa voiture à elle*.

Tempusaanduiding. Tempus (de grammaticale tijd) is een fenomeen dat in de meest Europese talen in elke zin aanwezig is, sommige Zuid-Oost-Aziatische talen (zoals Javaans) kennen dat niet en geven de verankering in de tijd met lexicale middelen aan.

Aspect. Slavische talen geven morfologisch uitdrukking aan het werkwoordaspect, de West-Europese talen niet of nauwelijks. Het Franse onderscheid *passé simple* / *imparfait* heeft geen morfologische tegenhanger in het Nederlands.

3.1.4. *Gevolgen voor het vertalen*

Het is dus een onbetwistbaar gegeven dat elke taal de werkelijkheid anders indeelt, meer of minder gedetailleerd, ofwel met andere grenzen wat de betekenisomvang betreft. Het naamgevingsmotief voor handelingen of gebeur-

⁹ Te verklaren vanuit de uitdrukking *monter comme une soupe au lait*. Het was tot in de achttiende eeuw gebruikelijk om wat melk in de soep te gieten. Dergelijke soep kwam sneller aan de kook en liep ook sneller over dan soep zonder melk.

tenissen kan per taal verschillen, en bij metonymische of metaforische overdracht kan elke taal een ander uitgangspunt gebruiken. Al deze verschillen bracht Von Humboldt in verband met het verschil in 'Volksgeist' van iedere cultuur, en ze leidden voor hem ultiem tot de principiële onmogelijkheid van vertaling. Daarmee was het thema van de **onvertaalbaarheid** voorgoed op de agenda van de vertaalbeschouwing gezet. Dat werd er niet beter op toen in de eerste helft van de 20^e eeuw de Amerikanen Sapir en Whorf de Humboldtiaanse stelling van de bepaaldheid van het denken door taal, nog wat aanscherpten.

Het is ontegenzeggelijk zo dat taalverschillen een aantal vertaalproblemen meebrengen, waarvoor strategieën moeten worden ontwikkeld om die te neutraliseren. Afgezien daarvan echter is er een zekere consensus over het 'formuleerbaarheidsprincipe' ('principle of effability') van Katz: 'Each proposition can be expressed by some sentence in any natural language'. De consequentie daarvan is dat alles wat in een taal uitgedrukt kan worden, dat ook kan in een andere taal. "Anything which can be said in one language, can be said in another, unless the **form** is an essential element of the message" (Nida & Taber 1969: 4).

Problemen voor het vertalen die met het hier besproken fenomeen te maken hebben, ontstaan in de eerste plaats wanneer men vertaalt uit een taal die een onderscheid niet kent, naar een taal die het onderscheid wel heeft. Nemen we het voorbeeld van de kleurbenamingen NL/RU voor 'blauw'. Terwijl het NL het met één woord moet doen, eventueel gemodificeerd met *licht-* of *donker-*, heeft het RU twee lexemen voor die nuances, resp. *goluboj* en *sinij*.

Wie bij voorbeeld de constituent *een blauwe regenjas* in het Russisch moet vertalen, is verplicht om een keuze te maken uit de mogelijke equivalenten. In sommige gevallen zal het er weinig toe doen wat er nu juist gekozen wordt, maar de vertaler kan zich ook wel laten leiden door verwachtingspatronen betreffende de kleur van regenjassen (bij mannen: misschien grotere kans op 'donkerblauw' dan bij vrouwen) of door indicaties uit de context. Maar als geen van beide voorradig zijn, en de hij dus niet kan achterhalen wat de auteur heeft bedoeld, moet de vertaler zelf een keuze maken.

Het beschreven vertaalprobleem hangt dus samen met het fenomeen van de **ondergedetermineerdheid**: in taal A wordt een onderscheid niet gemaakt dat in taal B wel gemaakt wordt. Dat speelt de vertaler parten als hij van A naar B moet vertalen (van minder naar meer determinering), niet in omgekeerde richting (van meer naar minder determinering). Het Nederlandse *neef* kan in het Frans zowel *neveu* als *cousin* betekenen, dus moet er voor de vertaling in het Frans van een zin als *Mijn neef kwam net op tijd de kamer binnen* meer contextuele specificatie komen opdat de vertaler zou weten wat te kiezen. Een schoonmoeder uit het Nederlands kan in het Russisch als *těšča* of als *svekrov'*

weergegeven worden, afhankelijk of het gaat om de moeder van de vrouw dan wel de moeder van de man: de vertaler NL > RU moet dus deze informatie hebben. Het Russische *ruká* is ondergedetermineerd voor de betekenis 'arm' of 'hand', net als *nogá* zowel 'been' als 'voet' kan betekenen, en *pálets* zowel 'vinger' als 'teen'. Voor de Russischspreekende levert deze ambiguïteit doorgaans geen probleem op, omdat de context voldoende disambiguërend werkt (of de collocatie: *iemand een hand / ?arm geven*), en wanneer dat niet zo is, zal vaak het onderscheid ook niet relevant zijn. Voor de vertaler geldt dat evenzeer, alleen zal hij wel een keuze moeten maken als hij van Russisch naar Nederlands vertaalt. Dat kan een probleem geven in een weinig zeggende context als bv. *zijn – deed pijn*.

Langeveld (1986), die aan de kwestie van de lexicale en grammaticale taalverschillen ettelijke bladzijden wijdt met zeer veel verhelderende voorbeelden, beschrijft een geval van grammaticale ondergedetermineerdheid. Het Russisch heeft een veel eenvoudiger systeem van tijden (drie) dan het Nederlands, wat maakt dat een zin als (1) drievoudig polyseem is:

(1) On   rabotal   plotnikom
       Hij   gewerkt   als timmerman

Zin (1) kan in het Nederlands op drie manieren vertaald worden:

- (2) Hij
- a. ... werkte als timmerman
  - b. ... heeft als timmerman gewerkt
  - c. ... had als timmerman gewerkt

Hij zegt hierover:

Wanneer er een verhaal in de verleden tijd wordt verteld, dan kan het Nederlands heel precies uitdrukken of de 'hij' op het moment waarop het verhaal speelt nog zijn timmermansberoep uitoefende of niet ('Hij werkte als', resp. 'Hij had als timmerman gewerkt'). Het Nederlands is verplicht deze informatie te geven [via de werkwoordstijden, wv], het Russisch niet. (1986: 59)

Dat het Russisch niet differentieert via de werkwoordstijden, betekent niet dat het deze informatie helemaal niet kan geven: wat niet langs grammaticale weg aangegeven wordt, kan lexicaal geëxpliciteerd worden (door woorden met de betekenis 'vroeger', 'toen', 'tevorens').

Jakobson (1959) stelde het vertaalbaarheidsprobleem op scherp door de contrastief-linguïstische constatering 'taal X **kan** A niet zeggen' (bv. NL onderscheidt niet tussen soorten ooms) om te keren tot 'taal Y **moet** A zeggen' (TK doet dat juist wel). Bij verschil van grammaticale of lexicale categorieën tussen

talen, is de vertaler gedwongen tot een keuze. Nemen we de volgende zin die van het NL (bij Jakobson is het Engels) in het RU vertaald moet worden:

(3) Ik nam een arbeidskracht in dienst

De vertaler moet volgende keuzes maken: (i) is de handeling voltooid of niet? Dat heeft repercussies voor de keuze van een perfectief of een imperfectief werkwoord. (ii) Gaat het om een man of een vrouw? Afhankelijk daarvan moet de mannelijke of de vrouwelijke vorm van *rabotnik* gekozen worden. Omgekeerd dan weer kan in het Russisch wegens de afwezigheid van lidwoorden het verschil tussen bepaald en onbepaald niet uitgedrukt worden. Hier moet bij de vertaalrichting RU > NL het Nederlands dan weer een keuze maken. De afwezigheid van lidwoorden kan in het Russisch wel gecompenseerd worden door zinsbouw, aspect, keuze van voornaamwoorden e.d., zodat de vertaler uiteindelijk toch een indicatie heeft.

Het probleem wordt in nog een andere vorm gesteld als met de grammaticale verschillen ook andere connotaties geactiveerd kunnen worden. Als we kijken naar het woordgeslacht, dan constateren we dat er talen zijn die 'de dood' als mannelijk beschouwen (DU *der Tod*) en andere die de dood als vrouwelijk voorstellen (FR *la mort*, RU *smert'*). Als in een Frans verhaal de dood als een vrouw wordt voorgesteld, dan is dat perfect in overeenstemming te brengen met het grammaticale geslacht. Bij vertaling in het Duits wordt de vertaler gedwongen tot een aanpassing in de ene of andere richting: het beeld vervangen (de vrouw wordt een man) of het beeld behouden. Dan is een creatieve aanpassing van de formulering nodig.

3.2. *Culturele referenties en realia*

3.2.1. *Algemeen*

Met de term **culturele referenties** doelt men op tekstuele elementen die cultuurgebonden zijn en "waarvoor brontaal en doeltaal geen vanzelfsprekende culturele equivalentie delen" (Jooken 2004: 54). Zij illustreert het fenomeen met een passage uit de roman *Aller-zielen* van Cees Nooteboom:

(1) a Kijk, hij is nu bij de Richard-Wagner-Platz, bij het U-Bahnstation waar hij een paar uur geleden die oude vrouw heeft afgezet. Die is intussen dood, en met die neger gaat het ook niet goed. (*Allerzielen*, p. 58)

(1) b *Look, he's reached Richard-Wagner-Platz, the U-Bahn station where he left the old woman just a few hours ago. In the meantime, she has died, and the homeless man is in critical condition. (All Souls' Day, p.45)*

In deze passage is de Berlijnse plaatsnaam in zijn Duitse vorm behouden, net als de meer generische eigennaam 'U-Bahnstation'. Het ook in het Nederlands beladen *neger* werd niet vertaald met het sterk geconnoteerde Engelstalige equivalent *negro* en zelfs niet met *black man*. De vertaalster - Susan Massotty - koos voor een neutraler register door een kenmerk van de beschreven figuur te releveren, namelijk zijn *homelessness*. Het lijkt een toegeving aan de politieke correctheid die binnen een Angelsaksische context zo mogelijk nog dwingender geldt dan binnen de Nederlandse (zie ook hfdst. 13 over ideologie). Het gekozen voorbeeld bevat de uitdrukking *U-Bahnstation*, een van die verwijzingen naar concrete fenomenen of begrippen die uniek zijn voor een land of cultuurgebied. Die worden in de literatuur vaak aangeduid als *realia*

3.2.2. *Vlachov en Florin (1970, 1980)*

De term *realia*, ll. 'dingen uit de werkelijkheid' is afkomstig uit de Russische vertaalwetenschap waar hij staat voor

woorden (en collocaties) die verwijzen naar objecten, concepten en fenomenen die typisch zijn voor de geografische omgeving, de cultuur, het dagelijkse leven of de sociaal-historische eigenheid van een bepaald volk, natie, land of stam, en als zodanig bijdragen tot nationale, lokale of historische kleuring; zulke woorden hebben geen equivalent in andere talen (Vlachov & Florin 1970: 438)¹⁰

Deze terminologie vertoont een structurele ambivalentie: terwijl de term zelf etymologisch gelinkt is aan fenomenen in de werkelijkheid – aan de ZAAK-punt in de betekenisdriehoek van Ogden en Richards - heeft de definitie van Vlachov en Florin betrekking op de TEKEN-punt ervan. Die ambivalentie komt tot uiting in de definitie van Grit (1997: 42):

a) de concrete unieke verschijnselen of categorale begrippen die specifiek zijn voor een bepaald land of cultuurgebied en die elders geen of hooguit een gedeeltelijk equivalent kennen en b) de voor deze verschijnselen / begrippen gebruikte termen.

In het algemeen gebruiken we *cultuurgebonden term* of *culturele referentie* bij voorkeur voor het woord in de taal, en *reale* voor het ding in de werkelijkheid.

¹⁰ Naar het citaat in Shuttleworth & Cowie p. 140.

Juist doordat realia zo expliciet met de broncultuur te maken hebben, en de verwijzingen als zodanig ook bijdragen tot de expressiviteit van de brontekst, ligt de uitdaging voor de vertaler erin oplossingen te vinden waardoor ook het publiek in de doelcultuur (a) zich niet alleen een idee kan vormen van waar de term naar verwijst [*denotatie*], (b) maar ook – en dat vooral in esthetisch bedoelde teksten – hoogte kan krijgen van de *connotaties* die ermee gepaard gaan. Tegen de suggestie dat het ontbreken van een vanzelfsprekend equivalent in de doeltaal - het *equivalentloos lexicon* - onvertaalbaarheid veroorzaakt, heeft met name de Russische vertaalwetenschap zich altijd krachtig verzet, o.m. onder verwijzing naar het reeds eerder geciteerde ‘formuleerbaarheidsprincipe’ van Katz, en van Nida & Taber.

In Verstraete (2004: 27-28) wordt een overzicht gegeven van de taxonomie met woorden voor realia die Vlachov & Florin (1980) hebben opgesteld. Zij onderscheiden drie groepen, telkens onderverdeeld in subgroepen: geografische, etnografische en sociaal-politieke realia.

(i) Geografische realia		
a	objecten uit de fysische aardrijkskunde	<i>steppe, savanne; fjord; mistral, tornado</i>
b	geografische objecten, ontstaan door menselijke activiteit	<i>polder, Plaza Mayor</i>
c	endemische plant- en diersoorten	<i>sequoia, kiwi, zebra, koala</i>

(ii) Etnografische realia		
a	dagdagelijkse bestaan	<i>zakuski, tapas, pie, spaghetti; whisky; trattoria, coffeeshop, saloon; sauna, hamam; kimono, mocassins, sombrero; iglo, datsja, bungalow, hacienda, enz.</i>
b	het werk	<i>farmer, gaucho; machete, kolchoz, ranch, brigade, gilde</i>
c	kunst en cultuur	<i>blues, twist; balalajka, tamtam, castagnetten, gamelan; Kabuki, commedia dell'arte; ikebana; minnezanger, trouvère, skald, geisha; vendetta, ramadan; Thanksgiving, Allerzielen; domino, pitcher; Sinterklaas, weerwolf; vliegend tapijt, Baba jaga^a; dalai lama, sjamaan, quaker, hugenoot, pagode, synagoge, kruisiging; iden, hondsdagen</i>
d	afkomst	<i>Bask, kozak, tataar; mof, frog, gringo, cockney, strop; Gentenaar, Parisienne</i>
e	maten	<i>voet, el, morgen; roebel, peso, dollar, frank; dime, stuiver, sou</i>

- a. Russische heks die in een huisje op kippenpoten woont.

(iii) Sociaal-politieke realia		
a	administratief-territoriale eenheden	<i>county, département, Land (D); gemeente, suburbs, bidonville; arrondissement, corso, soek, boulevard</i>
b	machtsorganen en -dragers	<i>doema, Reichstag, premier, inca, sheriff, schepen, kalief</i>
c	realia uit het maatschappelijk-politieke leven	<i>tupamaros, Ku Klux Klan, Wigs and Tories; Prohibition, lobby, hippie; Knesset; medrese; gentry, paria, moezjik; Davidster, Union Jack</i>
d	militaire realia	<i>smaldeel, cohorte, SS; kalasjnikov, Smith & Wesson, goedendag; janitsar, Feldwebel, marines</i>

Illustratie 3.2 Overzicht realia

De vertaalkeuze hangt volgens Vlachov en Florin af van vijf parameters: de tekstsoort, het belang van de realia in de context, het soort realia en hun bekendheid in de BT- én de DT-cultuur. Vervolgens zijn er de talen zelf en hun vermogen om woorden en collocaties te vormen, alsook de literaire en linguïstische traditie van die talen. Ten slotte is er de DT-lezer, zijn achtergrondkennis en zijn reactie op de introductie van realia.

Wanneer bij voorbeeld in een tekst sprake is van *steppe, poesta, toendra, pampa, savanne*, levert dat voor de vertaler in het NL weinig problemen op, aangezien die termen als leenwoorden voor boomloze of boomarme gebieden al lang aanwezig zijn in de taal. De geletterde West-Europeaan weet min of meer welk type landschap ermee aangeduid wordt, en met welke gebieden of landen (resp. Rusland en Azië, Hongarije, Siberië, Argentinië, de tropen) die verbonden zijn. Het RU woord *boršč* echter, dat betrekking heeft op een soort soep op basis van rode biet, is minder verspreid onder Nederlandstaligen. Men kan het vervangen door een omschrijving als *rodebietensoep*, of het zonder meer overnemen als *borsjtsj*, ten behoeve van de couleur locale, of beter: de 'goût local'. Dan nog is het niet evident de connotaties mee te laten overkomen, zoals de associatie met de gezelligheidsfunctie: wie dit gerecht klaarmaakt, doet dat zelden voor zich alleen, en bij dit gerecht wordt de vodka geacht rijkelijk te vloeien.

Maar in deze voorbeelden gaat het telkens om soortnamen. Moeilijker wordt het als er eigennamen in het spel zijn, als aanduiders van unieke zaken (of personen) uit de werkelijkheid, in feite de meest prototypische vormen van culturele referentie. Hollander (1988: 64) geeft het voorbeeld van *Plaza Mayor*, in de context van Madrid de benaming voor het centrale stadsplein. Afhankelijk van de tekstsoort kan men een andere techniek hanteren: handhaving van de Spaanse naam ligt voor de hand in een proces-verbaal of in een reisgids. Wordt in een detectiveroman verteld over een man die juist daar zijn achtervolgers weet af te schudden, dan zal de Spaanstalige lezer zich dat grote plein voor de geest kunnen halen waar de enkeling gemakkelijk in de massa opgaat. Niet

echter de niet-Spaanstalige lezer, die wellicht beter gediend zal zijn van een omschrijvende vertaling als 'het centrale stadsplein' of, minder specifiek, 'het stadscentrum'.

3.2.3. Grit (1997)

We sommen de vertaalprocédés op die Grit (1997) voor de vertaling van culturele referenties heeft bijeengebracht: handhaving, leenvertaling, benadering, omschrijving, kernvertaling, adaptatie en weglating. Zijn voorbeelden betreffen allemaal de vertaalrichting NL > EN.

1. Handhaving (transcriptie)

Soms is het gegeven simpelweg niet vertaalbaar, zeker als het om namen gaat, zoals *Sinterklaas*, *VRT*. Eventueel lichte aanpassing: *Limburgse vlaai* > *Limburg 'vlaai'*, *De Standaard* > *The Standaard*. Transcriptie kan zeker bij culturele referenties die internationaal of regionaal bekend zijn (*perestrojka*, *cowboy*). Via overname komen woorden in de andere taal terecht, bv. NL *saven* van EN *to save*.

2. Leenvertaling

De brontaaluitdrukking wordt woordelijk vertaald, wat alleen kan als de deelelementen ook in de doeltaal voorkomen. Voorbeelden die Grit geeft, zijn: *Staten-Generaal* > *States-General*; *Nederlands-Hervormd* > *Dutch-reformed*; *Delta-werken* > *Delta Works*; *Koninkrijk der Nederlanden* > *Kingdom of the Netherlands*. Zijn de laatste voorbeelden vrij transparant, bij de eerste stipt Grit aan dat ze wellicht niet zonder enige toelichting kunnen functioneren. Immers, *States-General* (als benaming voor het parlement) zal een Engelsman zonder historische voorkennis niet veel zeggen, en *reformed* is ambigu, aangezien het de vertaling kan zijn van de in Nederland voorkomende denominaties 'hervormd' en 'gereformeerd'. Een leenvertaling (of **calque**) is een lexicaal duplicaat van de brontaal, een "emprunt d'un syntagme étranger avec traduction littérale de ses éléments" (Vinay & Darbelnet 1966: 6). Voorbeelden zijn FR *fin de semaine* voor EN *week-end*, of *gratte-ciel* voor *skyscraper*.

3. Benadering

Men kiest voor een bestaande min of meer overeenkomende doeltaaluitdrukking als: *Hoge Raad* > *Supreme Court*; *Besloten Vennootschap* > *private limited company*. In algemene teksten kan men dit procédé aanwenden, omdat de precieze semantische inhoud er hier minder toe doet dan de situatietekening. Bij vakteksten echter moet men hiermee uitkijken, omdat de begrippen elkaar niet steeds dekken, wat juridische implicaties kan hebben. Zo heeft de Nederlandse Hoge Raad niet dezelfde bevoegdheden als de Amerikaanse Supreme Court. Een Nederlandse B.V. of Belgische bvba en een Britse *private limited company* komen juridisch niet helemaal overeen. Het betekenisverschil kan worden geneutraliseerd door de toevoeging dat het om een Nederlandse of Belgische pendant gaat: *private limited company under Dutch / Belgian law* (Grit 1997: 45-6).

4. Omschrijving (in de DT)

Omschrijving of definiëring is een veilig en vrij helder procédé. Voorbeeld: *Le Monde* versus *de Franse kwaliteitskrant Le Monde*; *Elfstedentocht* > *long-distance skating race in Friesland*; *Vlaams Belang* > *Flemish ultra-right-wing political party*. Deze methode is vaak noodzakelijk, zowel ter verklaring van denotatie (*Elfstedentocht*) als connotatie (*Vlaams Belang*).

5. Kernvertaling (vaak met hyperoniem)

Een kernvertaling of generalisatie geeft slechts de kern van de betekenis weer. *VRT* > *broadcasting company*; *nationale loterij* > *lottery*, *ASO, HAVO* > *sec-*

ondary school. Denotatief is dit adequaat, maar de couleur locale gaat verloren. Het is een alternatief voor de definatorische omschrijving (bv. 'Vlaamse publieke radio- en televisie-omroep') wanneer die er voor het doeltaalpubliek niet toe doet.

6. Adaptatie

Men vertaalt een culturele referentie uit de BT door een culturele referentie van de DT die eenzelfde of een vergelijkbaar effect heeft bij de lezer, een functioneel equivalent dus. Voorbeelden: *Partij van de Arbeid* (NL), *Sp.a* (VL) > EN *Labour Party*; NL *HEMA* > EN *Woolworth*. Dit procédé wordt vaak gehanteerd bij literaire vertaling of vertaling van theaterteksten, maar ook in zakelijke teksten kan het nuttig zijn.

7. Weglating

Is de denotatie voor de doelgroep irrelevant, dan kan de vertaler kiezen voor weglating. In een zin als *Na de tsunami bezocht een delegatie van kamerleden voor de VLD, Sp.a en CD&V het rampgebied* kan de vertaler best oordelen dat die politieke partijen voor de doelgroep niet ter zake doen: *A delegation of Belgian M.P.'s visited the flooded area*.

Grit wijst erop dat deze procédés ook vaak in combinatie voorkomen. Enkele voorbeelden van vertalingen NL > EN met de combinatie 1 + 4 (*De Telegraaf* > *the conservative daily paper 'De Telegraaf'*; *de VAB* > *the Flemish Touring Club*), 2 + 4 (*Raad van State* > *The Council of State, the senior advisory board to the Crown*), 1 + 2 + 4 (*hagelslag* > *hagelslag ('hailstorm')*), *chocolate sprinkles used as sandwich filling*), 1 + 3 (*oliebol* > *'oliebol', the Dutch doughnut*), 2 + 3 (*SERV* > *Socio-Economic Council Flanders, the Flemish counterpart of the National Economic Development Office*).

In Jooen (2004) wordt de taxonomie van lexicale procédés gereduceerd tot in essentie drie operaties die te maken hebben met de betekenisomvang: gelijk, meer, minder. Ze vertrekt van de neutrale situatie (A) van handhaving (letterlijke overname of *semantisch* equivalent – type NL *Klein Duimpje* > DU *Hänsel*), waar eigenlijk vijf van Grits categorieën bij ondergebracht zouden kunnen worden: handhaving, leenvertaling, benadering, omschrijving, en – mocht er bij Jooen ook sprake zijn van functionele equivalentie – adaptatie. Vervolgens is er algemenere referentie via hyperonimisering of veralgemening (B), waar Grits kernvertaling onder past (type NL *Vara* > EN *Network TV*). Ten slotte is er specifiekere referentie via hyponymisering (C): type NL *het Oosten* > EN *East Germany*. Voor zover ik zie, is daar bij Grit geen pendant voor.

Procédé B wordt gekozen als de vertaler het belang van distinctieve kenmerken of associaties voor een goed begrip van de passage niet hoog schat. C wordt gekozen als die juist wel essentieel zijn.

3.3. *Taalgelijkenis en de valstrikken van de interferentie*

3.3.1. *Lexicaal*

De vormelijke gelijkenis tussen woorden in verschillende talen suggereert een gelijklopende indeling van de werkelijkheid, maar soms is dat ten onrechte. Het zijn die – soms subtiele – verschillen in afbakening van woordbetekenis die de vertaler op het verkeerde been zetten. Men heeft het wel eens over ‘verwarrende verwanten’, maar vaker nog over ‘**valse vrienden**’ (*false friends*, *faux amis*, ...), een enkele keer ook wel over ‘dwaalduiders’ (Hendrickx 1987).

Het gaat over woorden in verschillende talen met een zo grote (formele) gelijkenis en vaak vergelijkbare oorsprong, dat we gemakkelijk geneigd zijn ze ook gelijk te schakelen qua betekenis, en ze te beschouwen als vertaalequivalenten. De definitie van Vinay & Darbelnet van FAUX-AMIS luidt:

Mots qui, d'une langue à l'autre, semblent avoir le même sens parce qu'ils sont de même origine, mais qui ont en fait des sens différents par suite d'une évolution séparée. (1966: 9)

In het hierna volgende lijstje met voorbeelden staan de verwarrende verwanten NL/andere taal in de middenste kolommen naast elkaar in *cursief*:

ENG	NL	ENG	NL
current, topical	<i>actueel</i>	<i>actual</i>	eigenlijk, feitelijk
to check, to supervise	<i>controleren</i>	<i>to control</i>	beheersen, in bedwang/ toom houden
rough, broad	<i>globaal, 'niet in bijzonderheden gaand'</i>	<i>global</i>	wereldwijd
photocopy	<i>kopie</i>	<i>copy</i>	exemplaar
by any chance	<i>eventueel</i>	<i>eventually</i>	uiteindelijk

Illustratie 3.3 Valse vrienden ENG - NL

4. VERTALEN VAN TEKSTSOORTEN

4.1. *Tekstsoort en vertaalprocédé*

In de discussie over eisen die aan de vertaling gesteld mogen worden, moeten we rekening houden met het bestaan van *tekstsoorten*. Er kan nauwelijks sprake zijn van zoiets als een vertaling in het algemeen. Steeds wordt een bepaald teksttype, een bepaalde tekstsoort vertaald. Eisen of regels die voor een bepaald teksttype gelden, kunnen niet zomaar overgedragen worden op andere teksttypes. Het maakt heel wat verschil uit of er nu een bijsluiters, een koopcontract, een notariële akte, een roman of een sonnet wordt vertaald. De vertaler zal er altijd naar streven een tekst te produceren die aan de oorspronkelijke tekst *functioneel gelijkwaardig* is.

We zagen al bij de behandeling van realia hoe tekstsoort een rol kan spelen bij de keuze voor een vertaling van een culturele referentie als *Plaza Mayor*. Ook Grit (1997) betreft de procédés m.b.t. realia op verschillen in tekstsoorten. Het procédé van de **adaptatie** wordt vaak gehanteerd bij literaire vertaling (theater), maar ook in zakelijke teksten kan het nuttig zijn. **Benadering** kan men in algemene teksten aanwenden, maar is minder op zijn plaats bij vakteksten.

Bij het vertalen van verschillende teksttypes dient men met de tekstsoortgebonden conventies van de verschillende cultuurgemeenschappen rekening te houden. Nemen we het voorbeeld van wetenschappelijke teksten. In het Engels is een constructie met 'ik' volstrekt gewoon: *I am of the opinion, I conclude ...* In vergelijkbare Duitse en Nederlandse teksten wordt de voorkeur gegeven aan een onpersoonlijke constructie, een passieve constructie of een constructie met 'wij': *Wij zijn van mening, hieruit kan geconcludeerd worden...* Ook in Franse wetenschappelijke teksten is 'ik' uit den boze, en wordt het vervangen door het equivalent van 'wij'. Maar ook Engels academisch proza heeft zo zijn voorkeuren: het heeft vaak een passief waar andere talen een actieve constructie prefereren.

Hollander (1988: 35) geeft het voorbeeld van een farmaceutisch bedrijf dat een bijsluiters wil laten vertalen. Dat bedrijf is in de eerste plaats geïnteresseerd in het denotatieve, en wil dat de bijsluitersvertaling aansluit op de conventies van de plaatselijke markt. Volgens Hollander geeft een Nederlandse of Duitse bijsluiters "gewoonlijk vrij uitgebreide informatie over de samenstelling van het product, de eigenschappen, de indicaties en contra-indicaties, de gebruiksaanwijzing en dosering, eventuele bijwerkingen en risico's; de informatie is over het algemeen goed leesbaar, afgezien van wat technische, medische termen"

(1988: 35). In Engeland gelden andere normen. "Medicijnen die zonder recept bij een apotheker gekocht kunnen worden, zijn voorzien van een beknopte bijsluiter, waar in eenvoudige en voor iedereen begrijpelijke taal – zonder technische termen – de patiënt ingelicht wordt over het betreffende geneesmiddel. Bij medicijnen die op doktersrecept verkregen worden, ontbreekt een bijsluiter. Toch geeft de fabrikant wel degelijk informatie over een dergelijk product, maar deze is bestemd voor de apotheker en is dan ook uiterst technisch. Directe informatie over het geneesmiddel aan de patiënt wordt gezien als een aantasting van de relatie tussen arts en patiënt." (ibid.) Een vertaler die opdracht krijgt van een Duitse geneesmiddelenfabrikant om een bijsluiter in het Engels te vertalen moet kiezen tussen het eerste of tweede type. Een aanpassing van de oorspronkelijke tekst is dus onvermijdelijk.

Wie klassieke leerdichten in versvorm uit het Latijn vertaalt, zal heden ten dage niet zo gauw die versvorm respecteren. Volgende de conventies van onze cultuur en onze tijd zou dat de suggestie wekken van een expressieve tekst met esthetische bedoeling, terwijl het eigenlijk om een informatieve tekst gaat, waar echter de Romeinen de vers-conventie voor hadden, vermoedelijk meer met mnemotechnische dan met esthetische bedoelingen.

4.2. *Tekstsoorten volgens tekstfuncties*

4.2.1. *Fatische communicatie*

Van bepaalde stukken talige communicatie zegt men dat ze puur **fatisch** zijn: het gaat er niet zozeer om wat we zeggen maar het gaat erom dát we iets zeggen. Een voorbeeld is een groet als 'goede morgen', 'hoe maakt u het', of 'hallo' bij het telefoneren. Dat laatste geeft een mooi voorbeeld van nauwelijks semantisch gemotiveerde vertaalequivalenten: het Italiaans zegt 'klaar' (*pronto*), in het Spaans zegt men iets als 'zeg maar' (*diga, digame, dime*), in het Turks zegt men iets wat eigenlijk 'mijnheer?' betekent, maar ook gebruikt wordt om te zeggen 'Ja? Wat zeg je? Wat zegt u?' (*efendim?*).

De meeste teksttypes, zeker bij geschreven taal, stijgen boven de fatische functie uit. Een bekende functionele indeling van teksttypes is die van Bühler (1934) die drie functies ziet: Appell ['een beroep doen op'], Darstellung ['beschrijving, representatie'], Ausdruck ['expressie']. Daarop voorbouwend komen we tot de volgende teksttypes: *appellatief* (of operatief): het gaat erom bij de hoorder of lezer een bepaalde reactie teweeg te brengen (bv. het kopen van een bepaald product); *informatief*: het accent ligt op het onderwerp, de

inhoud van de mededeling; *expressief*: het gaat in de eerste plaats om de vorm, de stijl, de sfeer.

4.2.2. *Voorbeelden van teksttypes per tekstsoort*

Tot de *appellatieve* soort behoren reclameteksten, polemische teksten (strijdschriften), missionaire teksten, propagandistische literatuur. Omdat ze vaak tot doel hebben te overtuigen, zegt men van de meeste van die teksttypes dat ze *persuasief* zijn.

Zeer ruim vertegenwoordigd zijn de *informatieve* teksten, zoals het weerbericht, het overlijdensbericht, persberichten, gebruiksaanwijzingen, officiële documenten, verdragen, wetteksten, leerboeken, wetenschappelijke publicaties. Sommige ervan zijn overigens onderworpen aan een aantal stereotiepe conventies. Zo heeft het *weerbericht* een eigen, tweeledige structuur: eerst informatie over de weersgesteldheid van het ogenblik, daarna de weersverwachting voor de komende dag(en). Daarnaast heeft het een eigen woordgebruik: *depressie, hogedrukgebied, storing, de wind ruimt naar het westen*, enz. Dat stereotiepe maakt dat weerberichten tot de eerste teksttypes behoren waarop automatische vertaling met een zeker succes is toegepast (zie 15.2.4). Ook een *overlijdensbericht* is gekenmerkt door een stereotiepe opbouw ('Met droefheid / verslagenheid melden u...') en een speciaal jargon, met voorkeur voor eufemistische termen als *heengaan, ontslapen, opgenomen worden*. Eventuele vertaling brengt mee dat ze omgezet dienen te worden in doeltaaljargon, met eerbiediging van de conventies van de doelcultuur.

Onder *expressieve* teksten verstaat men die waar vorm en stijl minstens zo belangrijk zijn als de inhoud, zoals gedichten en literair proza: essays, novellen, romans.

4.2.3. *Mengvormen*

Dikwijls staat het expressieve ten dienste van het appellatieve (denk aan een slogan met stafrijm als 'Heerlijk helder Heineken' of 'Mannen weten waarom'). Een zin als 'U hebt met de aanschaf van dit Philips apparaat een goede keuze gedaan' in een gebruiksaanwijzing heeft geen informatieve functie, maar veeleer de bedoeling een gevoel van tevredenheid op te roepen. Omgekeerd geven reclame en propagandistische teksten vaak ook informatie, bedoeld om het appellatieve element te versterken. Zo is de sollicitatiebrief in wezen informatief, al bevat hij ook wel eens appellatieve passages. Men moet dus passage per passage en zin voor zin op zijn taalfunctie onderzoeken. Dat is

tenminste de opdracht van een goed en aandachtig lezer, en dus ook van de vertaler, die als geen ander de bedoeling van de schrijver wil achterhalen.

Merken we nog op dat teksten van een bepaalde tekstklasse (bv. brieven) toch tot verschillende teksttypes kunnen behoren. Vergelijken we maar de literaire, kunstzinnige brief (expressief) met een – gewone – brief met de objectieve beschrijving van een gebeuren (informatief), of met een bedelbrief (appellatief). Daar komt bij dat met het type tekst ook het type **opdrachtgever** kan variëren. Zo wordt bij de handel in vertaalrechten van een werk dikwijls contractueel vastgelegd dat de vertaling denotatief moet zijn, en dat er niet vrij omgesprongen mag worden met de tekst van het origineel. De uitgever van een literair werk in vertaling onderhandelt hierover met de vertaler van het werk.

Voorbeelden van mengvormen zijn talrijk te vinden in de commerciële sfeer. Nemen we als voorbeeld het opschrift op de verpakking van een wegwerffoto-toestel:

EN	Glossen NL		FR
High Definition	High Definition		High Definition
Unbeatable picture sharpness	Scherpte van de foto's niet te verslaan	Een maximale scherpte voor uw foto's	Une netteté maximale pour vos photos

Illustratie 4.1 Zakelijke tekst

Tot op zekere hoogte gaat het hier om productinformatie, maar de woordkeuze verraadt dat men de langs de rekken lopende klant ook wil verleiden: *Unbeatable picture sharpness*, *Une netteté maximale pour vos photos*. Strikt genomen lichten deze passages het 'high definition' van het filmpje toe, maar 'unbeatable' of 'maximale' wijzen op een wervende woordkeuze. In de Franse versie wordt de (potentiële) klant ook rechtstreeks aangesproken: *vos photos*.

4.3. *Nieuwe tekstsoorten en vertaalwijzen*

Teksten waren tot voor de digitale revolutie hoofdzakelijk lineair gestructureerd, en werden ook zo gelezen. Met de ontwikkeling van hypertext, waardoor binnen een tekst verbindingen of 'links' naar andere teksten gelegd kunnen worden, komt het steeds vaker voor dat men een tekst niet lineair maar 'met sprongetjes' leest. Ontwikkelaars en vertalers van teksten die langs elektronische weg verspreid worden (zoals softwarehandleidingen, websites e.d.), moeten hier terdege rekening mee houden.

Localisatie. Uiteraard heeft de mondialisering van de wereldhandel de nood aan vertalingen doen toenemen, met name in de localisatie-industrie, waar men uitgaat van de gedachte dat het product aan elke deelmarkt aangepast moet worden, en dat die plaatselijke markt dus ook zoveel mogelijk in zijn eigen taal bediend moet worden, bij voorkeur tegelijkertijd met het uitbrengen van het oorspronkelijke product. Hier is het vertalen slechts een onderdeel van een veel omvattender proces van adaptatie van een product aan lokale markten.

De *LISA* of Localisation Industry Standards Association definieert localisatie als volgt: “het aanpassen en vertalen van een product of dienst in een andere taal met als doel het pakket linguïstisch, technisch en cultureel geschikt te maken voor een bepaalde lokale markt” (Esselink, 1998).

De commerciële noden (‘time is money’) brengen mee dat de vertaling gelijktijdig met het eindproduct op de markt moet komen, en dat noodgedwongen het vertaalproces al start voor het product gefinaliseerd is. Het vertaalproces wordt gekenmerkt door veelvuldige updates van de brontekst waardoor het gebruik van technologische hulpmiddelen (meertalige terminologische databanken, vertaalgeheugens en machinevertaling) nodig is.

In veel gevallen zal men de originele tekst al aanpassen aan het feit dat hij (semi-) automatisch vertaald moet worden. Dat houdt in dat men de taal zoveel mogelijk normaliseert – ‘controlled language’: aanbevolen terminologie, stereotiepe zinsconstructies (bijv. beperking op zinslengte, geen passieve constructies) – om de tekst zo eenduidig mogelijk te maken voor verdere automatische verwerking. De hulpmiddelen die de vertaler hier ten dienste staan, komen ter sprake in 15.6.

5. ORIËNTATIE BIJ HET VERTALEN

5.1. *De spanning tussen bron en doel*

5.1.1. *Bron- en doeltaalgericht vertalen*

In de eerste eeuw voor Christus (106-43 v. C.) leefde de befaamde redenaar **Marcus Tullius Cicero** (in feite jurist, staatsman, redenaar - en vertaler van retorische werken van het Grieks in het Latijn). In *De optimo genere oratorum* ['De beste soort redenaars'] formuleerde hij het dilemma waarvoor de vertaler zich geplaagd zag als volgt. In een eerste aanpak kan de vertaler te werk gaan '*ut interpres*' (wat ongeveer betekent: zoals een gewoon 'vertaler') en aldus een tekst woord-voor-woord overzetten, waarbij hij heel trouw handelt. In een tweede aanpak kan hij te werk gaan '*ut orator*' (wat ongeveer betekent: zoals een 'auteur' of 'redenaar') en aldus een tekst zelfstandig en creatief schrijven, waarbij hij vrijer handelt. De voorkeur van Cicero zelf gaat naar de tweede werkwijze uit. In *De optimo genere oratorum* schrijft hij:

Ik vertaalde de Griekse toespraken niet als een vertaler, maar als een redenaar, met behoud van dezelfde ideeën en vormen, maar in taal die beantwoordt aan het hedendaagse gebruik. *Daarom vertaalde ik niet woord voor woord, maar behield wel de algemene stijl en kracht van de taal.*

De door hem onder de aandacht gebrachte tegenstelling tussen het vertalen '*ut interpres*' en '*ut orator*' zal het vertaaldebat tot op vandaag blijven beheersen. Bij het vertalen kan gestreefd worden naar twee verschillende doelen, die moeilijk met elkaar te verzoenen zijn en die elkaar in feite uitsluiten: (i) ofwel blijft de vertaler scrupuleus trouw aan de brontekst en houdt hij ook zoveel mogelijk rekening met de taalvorm (zinsbouw, woordkeuze) die de oorspronkelijke auteur gebruikt, wat betekent dat zijn vertaling brontaalgericht blijft; (ii) ofwel richt hij (m/v) zich rigoureuus naar de vereisten van doelcultuur en -publiek, en komt hij zoveel mogelijk aan de verwachtingen van de lezer tegemoet, wat betekent dat zijn vertaling doeltaalgericht wordt.

De Franse theoreticus Jean-René Ladmiral (1979: 18-9) heeft twee handige neologismen bedacht om er de aanhangers van respectievelijk de brontaalgerichte en de doeltaalgerichte vertaling mee aan te duiden, met name: les *sourciers* et les *ciblistes* (*source* = 'bron', *cible* = 'doel(wit)'). J.-R. Ladmiral, die zelf tot het kamp van de 'ciblistes' behoort, noemt het een gelukkige omstandigheid dat de term *sourcier* associaties oproept met *sorcier* ('tovenaar'). Inderdaad - zo rede-

neert hij - proberen de 'sourciers' ons iets te verkopen wat eigenlijk niet kan: ze stellen zich als tovenaars op door te beweren dat tussen brontekst en doelttekst in elk opzicht een perfecte equivalentie bereikt kan worden.

5.1.2. *Kenmerken van de brontaalgerichte en van de doeltaalgerichte vertaling.*

Als we proberen de aanpak van de 'sourciers' tegenover die van de 'ciblistes' enigszins systematisch te beschrijven, krijgen we het volgende beeld.

Sourciers. Bij de vertaling pleiten de aanhangers van de brontaalgerichte vertaling voor trouw aan de vormkenmerken van de brontekst, d.w.z. dat zij streven naar *formele* equivalentie en zich geen vrijheid ten opzichte van de brontekst veroorloven. In Saussuriaanse termen betekent dat trouw aan het SIGNIFIANT (= betekenaar of teken) in de brontekst. De attitude tegenover het doelpubliek komt erop neer dat men de *lezer naar de brontekst* probeert te leiden, door hem (m/v) een indruk te geven van syntaxis en klank van de oorspronkelijke taal.

Ciblistes. Bij de vertaling pleiten de aanhangers van de doeltaalgerichte vertaling voor een tegemoetkomende houding tegenover taalvormen en stijlkenmerken die in de doeltaal gebruikelijk zijn, d.w.z. dat zij streven naar *dynamische* equivalentie, waarmee bedoeld is dat een vertaling dezelfde functie en uitwerking moet hebben als de brontekst, maar niet noodzakelijk dezelfde vormkenmerken hoeft te vertonen. In Saussuriaanse termen betekent dat trouw aan het SIGNIFIÉ (= begrip + zaak) in de brontekst. De attitude tegenover het doelpubliek komt erop neer dat men de *brontekst naar de lezer* probeert te brengen.

De *brontaalgerichte* vertaling lijkt, met een optische metafoor uitgedrukt (zie 2.5.1), op een gekleurd glas waardoor de lezer uitzicht krijgt op een wereld die voor hem vreemd of zelfs exotisch genoemd kan worden, en waarbij hij zich er permanent van bewust is dat hij een vertaling aan het lezen is. De *doeltaalgerichte* vertaling heeft meer weg van een doorschijnend glas, waardoor de lezer de indruk krijgt een tekst te lezen die oorspronkelijk in de doeltaal geschreven is, en waarbij hij nooit het gevoel heeft een vertaling te lezen.

Nu we het over bron- en doelgerichtheid hebben, kunnen we even kijken wat de verschillende talen aan termen hanteren in dat verband. De meeste maken gebruik van de metafoor van de BRON en het DOEL of DOELWIT. Termen die naar VERTREK en AANKOMST verwijzen, komen nog steeds voor, maar de BRON/DOEL-metafoor naar Engels model wint veld.

	Uitgangspunt	Eindpunt
NL	<i>brontaal</i>	<i>doeltaal</i>
FR	<i>langue de départ, langue-source</i>	<i>langue d'arrivée, langue-cible</i>
EN	<i>source language</i>	<i>target language</i>
SP	<i>lengua de origen, lengua original</i>	<i>lengua de llegada, lengua-meta, lengua término</i>
DU	<i>Ausgangssprache</i>	<i>Zielsprache</i>
RU	<i>ischodnij jazyk ('uitgangstaal')</i>	<i>jazyk perevoda (ll. 'taal van de vertaling')</i>
TJ	<i>výchozí jazyk ('uitgangstaal')</i>	<i>cílový jazyk ('doeltaal'), jazyk překladu ('taal van de vertaling')</i>

Tabel 5.1 Termen voor 'brontaal' en 'doeltaal'

Een terminologisch onderscheid om de positie van de moedertaal (Nederlands) in de vertaalrichting aan te geven, is dat tussen *invertalen* (vertalen met moedertaal als doeltaal) en *uitvertalen* (vertalen met moedertaal als brontaal). De termen zijn afkomstig van Adé (1989: 56).

5.1.3. Een Duits 'sourcier': Schleiermacher

Friedrich Schleiermacher (1768-1834) is een Duits theoloog (grondlegger van de protestantse theologie) en filosoof (grondlegger van de hermeneutiek), en valt volledig te situeren binnen de geestesstroming van de romantiek. Hij is zeer belangrijk voor de romantische opvatting over vertaling, met zijn voordracht '*Über die verschiedenen Methoden des Übersetz[t]zens*' (1813). Hij wil het doel(taal)publiek trainen om vertalingen die doordrongen zijn van een vreemd aroma, te aanvaarden, en zelfs te koesteren.

Wat is er nu zo romantisch aan die opvatting? Men had een vrij *elitair, erudiet* doelpubliek voor ogen: de ideale lezer van de vertaling is de *kenner* die het werk ook in de vreemde taal kan lezen. Hij is vertrouwd met de taal, maar toch blijft ze hem vreemd aandoen. Het 'verfremdendes Übersetzen' paste binnen Goethes idee van 'Weltliteratur', waarbij de vertaler optreedt als *cultuurbemiddelelaar*. Goethe had veel belangstelling voor wat hij de 'Volksgeist' noemde, d.i. voor alles wat 'exotisch', anders en vreemd is. Vertaling moet dat '(be)vreemde(nde)' bij de lezer brengen.

De romantiek is een cultuurstroming die gezien kan worden als een uitvloeisel van opkomend nationalisme, zeker in Duitsland. Daarom ook wil men een nationale literatuur opbouwen, en voor iemand als Schleiermacher moet men bij wijze van spreken de 'stiel' leren bij de modellen uit andere talen, zoals hijzelf demonstreerde in een Platoverting. Uiteindelijk gaat deze visie terug

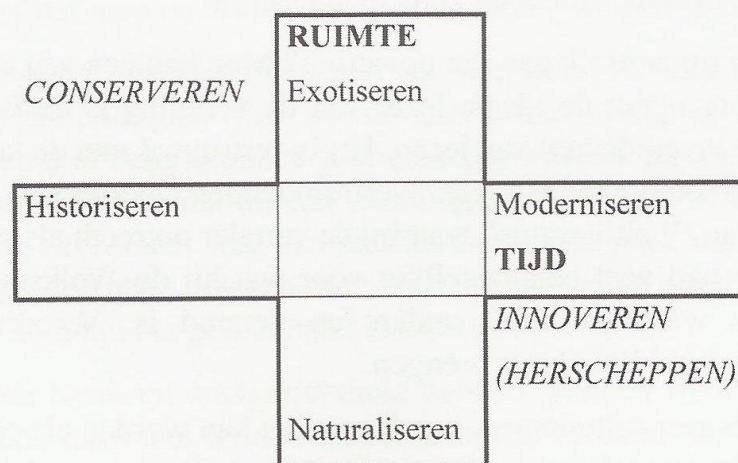
op de relativistische opvatting van Wilhem von Humboldt, volgens wie er een kloof gaapt tussen talen, dus ook tussen bron- en doeltaal.

Opvattingen als die van Schleiermacher zetten zich ook nog door in de 20^e eeuw, getuige het opstel van de filosoof Ortega y Gasset, *Miseria y Esplendor de la Traducción* (1937/47), en ook bij Benjamin (1923) zijn er echo's van de brontaalgerichte opvatting te vinden. In recenter tijd gaat ook Venuti (1995) tekeer tegen het uitvlakken van het 'vreemde' in de vertaling.

5.2. *Vertaalstrategieën in het spanningsveld tussen bron en doel*

5.2.1. *Conserverende en innoverende vertaalstrategieën*

Elke vertaling bevindt zich ergens in het spanningsveld tussen beide genoemde oriëntaties. Men zou kunnen zeggen dat de vertaler verschillende macrostrategieën kan toepassen, zowel **conserverende** als innoverende. Onder die eerste verstaan we broncultuurgeoriënteerde en dus *vervreemdende* strategieën als *exotiseren* en *historiseren*, die de lezer naar de tekst brengen. De **innoverende** strategieën zijn doelcultuurgeoriënteerd en brengen de tekst naar de lezer: *naturaliseren* en *moderniseren*. Naturaliserend of moderniserend vertalen komt voor Venuti neer op 'domesticeren'. We brengen de genoemde strategieën samen in het zgn. 'kruis van Holmes' (*Holmes' cross*):

Figuur 5.1 Kruis van Holmes

5.2.2. *Normen*

Normaal gezien houdt de descriptieve wetenschap zich verre van normkwesties; dat is bij uitstek het domein van de evaluatie en de vertaalkritiek, van de **vertaalkunde** dus (zie 10.1). Toch gaat Toury (1995), in een werk dat zich als 'descriptief' aandient, de kwestie van de norm niet uit de weg, zij het dat hij die inderdaad ziet als een onderwerp van de beschrijving. Hij wil immers via de studie van vertaalde teksten *trends van vertaalgedrag* op het spoor komen, d.w.z. dat hij op zoek is naar generalisaties betreffende het beslissingsproces van de vertaler. Op die manier maakt hij zich sterk de normen die daarbij gevolgd zijn te kunnen 'reconstrueren'. **Normen** zijn volgens hem de concretisering van algemene opvattingen die een bepaalde gemeenschap erop nahoudt betreffende instructies voor het handelen in specifieke situaties: wat werkt goed, wat niet? Normen zijn volgens Toury (1995: 55)

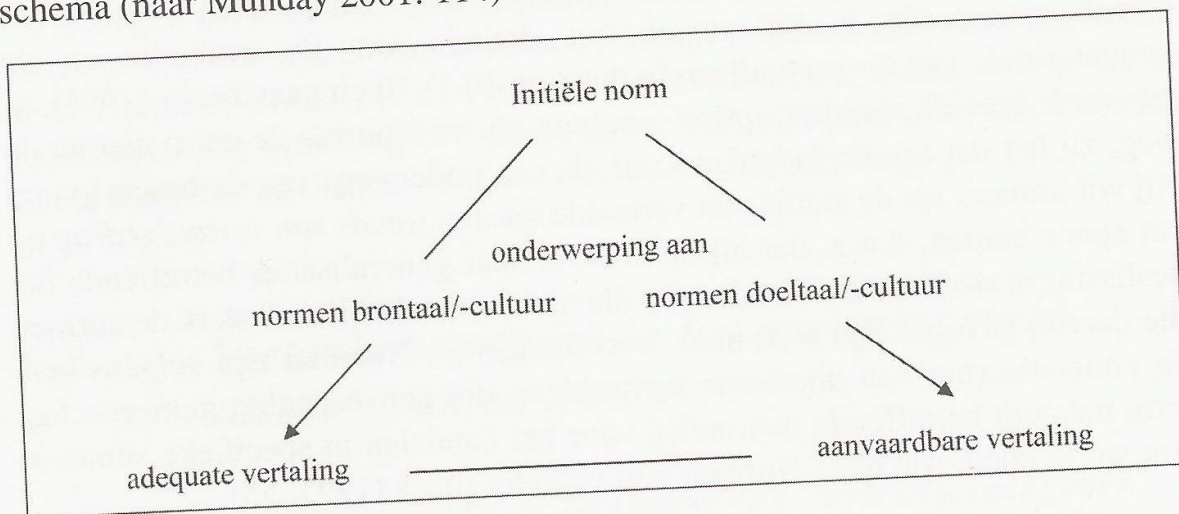
the translation of general values or ideas shared by a community - as to what is right or wrong, adequate or inadequate - into performance instructions appropriate for and applicable to particular situations, specifying what is prescribed and forbidden as well as what is tolerated and permitted in a certain behavioural dimension.

Je kunt daar als onderzoeker achter komen door het onderzoek van teksten als producten van normgeleide activiteit, of door expliciete uitspraken over normen te bekijken zoals die worden gedaan door vertalers, uitgevers, recensenten en andere betrokkenen.

5.2.3. *De initiële norm*

Er zijn verschillende normen werkzaam in verschillende fasen van het vertaalproces, maar vóór de vertaler begint, blijkt hij (m/v) een algemene keuze gemaakt te hebben, en dat is wat Toury de 'initiële norm' noemt: de keuze tussen de normen van de brontekst, of die van doelcultuur en doeltaal. Hij onderscheidt tussen **adequate** vertaling, waarbij de vertaler zich onderwerpt aan de normen zoals die tot uiting komen in de brontekst, en **aanvaardbare** vertaling, waar de normen van de doelcultuur de overhand hebben. Bij de onvermijdelijke keuze tussen adequate weergave van de brontekst en een vertaalproduct dat aanvaardbaar is als literaire tekst, ontdekt de vertaler al gauw dat beide normen niet altijd met elkaar te verzoenen zijn, dat hij in elk geval concessies moet doen aan de *verwachtingen van het doelpubliek*, en zijn tekst op de een of andere manier moet zien in te passen in de doelcultuur. Toury beklemtoont ook dat de keuze niet als absoluut gezien moet worden, maar als gegradeerd: "a

translator's behaviour cannot be expected to be fully systematic" (1995: 67). Alle vertalingen zitten dus op een continuüm tussen deze twee polen. In een schema (naar Munday 2001: 114):

Figuur 5.2 De initiële norm en het continuüm adequaat - aanvaardbaar

5.2.4. *Transparantheid en de onzichtbare vertaler*

Transparantheid is de eigenschap van een vertaalde tekst dat hij leest als een tekst origineel in de doeltaal geschreven, conform de grammaticale gewoontes en de idiomatiek van deze taal. Wat Venuti op dgl. transparante vertalingen tegen heeft, is dat de vertaler zich bij wijze van spreken "onzichtbaar" maakt (*The Invisible Translator*, 1995), wat een kwalijke zaak is wanneer het erom gaat dat men het hoofd buigt voor de tirannie van een imperiale cultuur zoals de Anglo-Amerikaanse, ten koste van de eigenheid en de herkenbaarheid van de veelheid van talen in de wereld. Deze onzichtbaarheid komt volgens Venuti voort uit (i) de manier waarop de vertalers zelf streven naar een 'vlotte' vertaling in het Engels, aldus een idiomatische en 'leesbare' tekst producerend; (ii) de typische manier waarop vertaalde teksten gelezen worden in de doelcultuur, namelijk als niet wezenlijk afwijkend van originelen. Uiteindelijk komt dat volgens hem (1998: 31) neer op de opvatting van vertaling als een afgeleid gegeven, van secundaire kwaliteit en belang (zeker in relatie tot 'auteurschap'), en hij vindt dat onterecht. Hierbij kan men natuurlijk de bedenking maken dat vertaling moeilijk iets anders kán zijn dan een afgeleid product, maar ook een afgeleid product kan van hogere en lagere kwaliteit zijn.

De strategie die tot die onzichtbaarheid leidt, is voor Venuti die van de **domesticatie**, een strategie die staat tegenover die van het vervreemdend vertalen. Domesticatie is dominant in de Anglo-Amerikaanse vertaalcultuur, en leidt tot "an ethnocentric reduction of the foreign text to [Anglo- American]

target-language cultural values” (1995: 19-20). Een problematisch gevolg daarvan, aldus Venuti, kan zijn dat men ter vertaling juist die teksten selecteert die zich het beste lenen tot een dergelijke vertaalstrategie.

Het is Venuti erom te doen de vertaling in haar waardigheid te herstellen, maar dat impliceert niet dat hij een goed leesbare en idiomatische doeltaal(tekst) zou afwijzen. Waar hij echter moeite mee heeft, is dat de culturele referenties bij wijze van spreken onder de mat van de alles nivellerende gelijkschakeling geveegd worden, zodat de vertaalde tekst kraak en smaak, en eigen koloriet verliest. Of, erger nog, dat de ideologie van de brontekst wordt aangepast en omgebogen tot de heersende ideologie in de doelcultuur. Op dit thema komen we terug in hfdst. 13.

5.2.5. *Een illustratie uit de Nederlandse 17^e eeuw*

Ook in de Nederlandse vertaalgeschiedenis heeft de ideeën- en normenstrijd gewoed tussen bron- en doeltaalgerichten, tussen opaken en transparanten. Bekijken we bij wijze van voorbeeld een paar regels uit een wat oudere Tacitus-vertaling door Johan van Groenewegen (1630), met daarin een deel getiteld *Germanien*. In een van de meest bekende passages uit de *Germania* stelt Tacitus dat de Bataven de dappersten zijn, de oevers en een eiland van de Rijn bewonen, eertijds deel uitmaakten van de Catti en als gevolg van inlandse twisten naar hun huidige woonplaats zijn verhuisd. Van Groenewegen heeft er een gedrongen, weinig lezersvriendelijke tekst van gemaakt, die schril afsteekt tegen een 14 jaar eerder gepubliceerde vertaling door Johannes Fenacolius (Vennecool).¹³

Van Groenewegen 1630	Fenacolius 1616
Al deser volkeren de voornaemste zijn in manhaft diemen Betauwer noemt: bewonen des sooms niet veel; maar het eyland by Rhijns armen omvangen. eertijds der Hassens een spanschap / ende mits inlandsche beroering herwaerds verhuyst / om aldaer <i>deel</i> te werden <i>des Romeynschen Rijcx</i> .	Doch van alle dese volkeren zijn de Batavieren (nu ter tijt Hollanders) de voornaemste ende bysonderste in strijdtbaerheyde vromicheydt. Dese selfde en woonen niet wijdt van de Rhijncant / want sy bewonen het Eylandt van de Riviere den Rhijn. Eertijds nochtans zijn sy gheweest een volc van de Cattische Duytschen / nu ter tijdt Hessen / welcke volkeren door inlantsche beroerte verdreven zijnde uyt haer Vaderlant / zijn overghetoghen in dese Landen om aldaer een ghedeelte (soo als het schijnt) van het Roomsche Rijck eynstlijcken te werden

Illustratie 5.1 Van Groenewegen en Fenacolius

¹³ Bron voor vergelijking Van Groenewegen – Fenacolius: T. Hermans (2001).

7. EQUIVALENTIE

7.1. *Lexicale opvatting van equivalentie*

7.1.1. *Het concept in het gewone vertaalvertoog*

Wanneer in de literatuur de relatie tussen bron- en doelttekst gekarakteriseerd wordt, is een vanzelfsprekende relatie waar steeds weer naar verwezen wordt, die van de equivalentie. Op het lexicale niveau heeft deze term een zeer herkenbaar statuut: zeer natuurlijk zijn statements als

- (1) Ken je het equivalent voor dat woord in het Spaans?
- (2) *Maison* is het Franse equivalent van het Nederlandse *huis*.
- (3) Kijk eens in het woordenboek of er een equivalent bestaat voor het Engelse woord *sales manager*.

Bij uitbreiding wordt de notie ook te pas gebracht wanneer het erom gaat de relatie tussen een hele vertaling en zijn origineel te karakteriseren:

- (4) Is die vertaling wel volledig equivalent aan de brontekst?

Equivalentie is een notie die, wanneer gebruikt binnen een wetenschappelijke context, alleen daarom al controversieel is omdat het woord *equivalent* als (minstens partieel) synoniem van *gelijkwaardig* ook in de alledaagse taal zo ruim gebruikt wordt. Daardoor mist het de eenduidigheid en strenge definitie die van een wetenschappelijke term mag worden verwacht. Bovendien betekent het woord in de natuurlijke taal ook niet noodzakelijk altijd hetzelfde: Snell-Hornby, verklaard tegenstandster van het equivalentiebegrip in de context van vertaling, gaat enkele bladzijden lang in op het verschil tussen Duits *Äquivalenz* en Engels *equivalence* (1988: 16-8). Niettemin blijft het equivalentieconcept onmisbaar voor het vertaaldiscours, al was het maar omdat het zo handig en zo gebruikelijk is (Baker 1992: 5-6, Van den Broeck 1999: 212).

7.1.2. *Een strikte definitie*

De term is altijd het populairst geweest bij vertaalwetenschappers die een linguïstische invalshoek op het vertaalgegeven hadden, zeker in de jaren zestig en zeventig van vorige eeuw toen de linguïstiek dankzij de formalisering grote

beloften leek in te houden om binnen de menswetenschappen een 'exactere' status te krijgen, vergelijkbaar met wiskunde en fysica. In hun streven naar eenduidige en heldere terminologie, waren er zelfs vorsers die aan de equivalentierelatie dezelfde eigenschappen wilden toekennen als in logica en wiskunde, nl. die van absolute symmetrie en omkeerbaarheid. Wat houden die eigenschappen in?

Om te beginnen is logische equivalentie *symmetrisch*: een relatie R tussen twee elementen x en y is symmetrisch als ze ook geldt in omgekeerde richting, d.w.z. tussen y en x. In formele termen:

(5) Voor elke x en elke y geldt: als R(x,y) geldt, dan geldt R (y,x)

Voorbeelden van symmetrische relaties zijn 'even groot als', 'heeft ontmoet', e.d. Als de relatie nooit geldt in de omgekeerde richting spreekt men van een asymmetrische relatie, zoals het geval is voor relaties als 'groter dan' en 'vader van'. In tegenstelling tot bij asymmetrische relaties is equivalentie omkeerbaar. In de logica is equivalentie (symbool: '≡') een conjunctie van twee materiële implicaties in tegenovergestelde richting. In schema:

(6) $p \equiv q$ staat gelijk met: $(p \rightarrow q) \& (q \rightarrow p)$

Een voorbeeld:

(7) Fien zal slagen mits haar resultaat voor de schriftelijke proef een voldoende oplevert

'Slagen voor dit onderdeel' staat gelijk met 'een voldoende halen voor de schriftelijke proef', en de implicaties gelden wederzijds:

(8) a Fien heeft een voldoende voor haar schriftelijke proef $\rightarrow$ Fien slaagt
 b Fien slaagt $\rightarrow$ zij heeft een voldoende voor haar schriftelijke proef

Dat men tot een op de logica gebaseerde definitie van equivalentie kon komen zolang men zich op het lexicale terrein bevond, kan nog begrepen worden vanuit de opvatting dat lexicale equivalentie in feite het intertalige pendant is van intratallige synonymie. Het gaat om de equivalentie van het vertaalwoordenboek: als *huis* het equivalent is van *maison*, dan is omgekeerd *maison* ook het equivalent van *huis*. Zoals we echter eerder al aangaven, is absolute equivalentie, net als totale synonymie, veeleer de uitzondering dan de regel. Zolang men zich puur op het denotatieve vlak ophoudt, valt het nog enigszins vol te houden dat bv. *lunettes* en *bril* equivalent zijn, al mist het Nederlandse woord die automatische associatie met meervoudigheid die de Franse tegenhanger wel heeft. De (etymologische) referentie aan de (halve-)maanvorm die in het Franse lexeem verankerd zit, is in het Nederlands helemaal afwezig. Een andere tegenindicatie vormen lexeemen die slechts gedeeltelijk overlappen in de verschillende talen, denken we aan het voorbeeld van Ndl. *kaal* vs. Eng. *bare* in figuur 3.4 op p. 33.

7.1.3. *De beperkingen van een strikte definitie*

Men kan dan ook gemakkelijk begrijpen dat als een definitie van vertaling als “the replacement of textual material in one language (SL) by equivalent textual material in another language (TL)”, zoals de linguïst Catford (1965: 20) die voorstond, al op het lexicale niveau tot onwerkbaarheid gedoemd was,¹⁵ hoeveel te meer dan niet op het niveau van de tekst. Daar komen behalve denotatieve en talige ook connotatieve en buitentalige (textuele, contextuele, situationele) elementen mee hun rol spelen.

Gaan we even uit van equivalentie tussen bron- en doelttekst in de strikte logische zin, dus symmetrisch en omkeerbaar. Als die inderdaad dé bepalende factor zou zijn voor de vertaalrelatie, zoals sommigen in de jaren zestig en zeventig voorhielden, dan zou dat, logisch doorgeredeneerd, moeten resulteren in twee situaties waarvan elke ervaringsdeskundige weet dat ze niet voorkomen. Niet alleen zou voor elke brontekst één doelttekst moeten bestaan, bovendien zou een doelttekst in een vrijwel identieke vorm aan de brontekst, in de oorspronkelijke taal terugvertaald moeten kunnen worden. *Quod non*. In de woorden van Van den Broeck (1999: 213):

Vertaling is een proces dat in één richting verloopt en dus *irreversibel* is. Terugvertaling zal altijd een andere doelttekst dan het origineel opleveren. Bijgevolg kan de term equivalentie slechts in onechte zin op de relatie vertaling-origineel van toepassing zijn.

Laten we dat laatste even illustreren aan de hand van een experiment dat een van mijn studenten enkele jaren geleden opzette. Hij vroeg twee van zijn docenten Frans een passage uit het weekblad *Knack* in het Frans te vertalen, de ene heen en de andere terug. Het resultaat zag er zo uit:

Brontekst (NL) (Focus Knack 31-01-2001)	Vertaling in het Frans	Terugvertaling (NL)
1. Kevin Spacey, die totnogtoe zijn rollen goed wist te kiezen, speelt een leraar die zijn leerlingen de opdracht geeft iets te zoeken om de wereld te verbeteren.	Kevin Spacey, qui a eu l'art jusqu'ici de trouver de bons rôles, joue un prof qui demande à ses élèves d'accomplir l'une ou l'autre bonne action en vue de rendre le monde meilleur.	Kevin Spacey die er tot nog toe behoorlijk in slaagde goede rollen te vinden, speelt een leraar die zijn leerlingen vraagt een of andere goede daad te stellen om de wereld te verbeteren.

Illustratie 7.1 Terugvertaling

¹⁵ Nochtans had Jakobson (1959), ook een linguïst, er al op gewezen dat het altijd gaat om ‘equivalence in difference’.

Brontekst (NL) (Focus Knack 31-01-2001)	Vertaling in het Frans	Terugvertaling (NL)
2. Trevor (Haley Joel Osment, die in The Sixth Sense dode mensen zag) stelt zich als doel drie individuen uit de nood te helpen.	Trevor (rôle joué par Haley Joel Osment, qui dans The Sixth Sense voyait les morts) se donne pour mission de venir en aide à trois personnes.	Trevor (een rol van Haley Joel Osment die in The Sixth Sense doden zag rondwaren) stelt zichzelf ten doel drie personen te hulp te schieten.
3. Zij zullen elk op hun beurt drie medemensen de hand reiken.	Celles-ci tenteront à leur tour de porter secours à trois autres de leurs semblables.	Deze proberen op hun beurt de helpende hand te bieden aan drie anderen.
4. Zodoende ontstaat een ketting van naastenliefde en wordt het onrecht uit de wereld gebannen.	Ainsi se constituera une chaîne d'amour qui permettra de bouter l'injustice hors du monde.	Zo ontstaat een liefdesketen waardoor onrechtvaardigheid uit de wereld wordt geholpen.

Illustratie 7.1 Terugvertaling

Kijken we alleen maar even naar zin 4: de *ketting* wordt door *chaîne* weergegeven, dat echter ook correspondeert met *keten*, tot op zekere hoogte een synoniem van *ketting*. De kans dus dat je *ketting* terugkrijgt, is bij wijze van spreken 1 op 2. Bij de vertaling van *naastenliefde* is een veralgemening gebeurd (het hyperoniem *amour* voor 'liefde'), zodat het al een wonder zou heten als in de terugvertaling het meer specifieke hyponiem zou terugkeren, en zo de intentie van de brontekst recht zou doen: in termen van probabiliteit misschien 1 kans op 100. *Onrecht* is *injustice* geworden, dat bij terugkeer omgekat is tot *onrechtvaardigheid*, een – minstens partieel - synoniem van het uitgangswoord. Het wat formele *zodoende* komt na de omweg over *ainsi* terug als het volstrekt neutrale *zo*. Het werkwoord *bannen* dat thuishoort in de collocatie '*onrecht uit de wereld bannen*', is door een minder specifiek *bouter* vertaald, wat in de terugvertaling *helpen* oplevert, qua connotatie heel wat neutraler en 'zachter' dan *bannen*.

Toch wel opmerkelijk is dat in het grammaticale vlak de futur simple van het Frans die de onvoltooid tegenwoordige tijd van het Nederlands weergeeft, bij de terugkeer naar het Nederlands weer presens wordt. Dat heeft er dan wellicht mee te maken dat die futur simple idiomatisch is voor het Frans in dergelijke zinswendingen, net zoals in het Nederlands het presens de defaultvorm is. Misschien nog opmerkelijk is dat het Nederlandse passief in 4, dat in het Frans opgelost was in een neutrale (dus actieve) infinitief, in de terugvertaling weerkeert. Dit grammaticale wonder heeft zich niet voltrokken bij de nevenschikking die, zeer idiomatisch, in het Frans met een onderschikkende relatiefzin wordt weergegeven, een onderschikking die dan ook in de terugvertaling weerkeert.

7.1.4. *Graden van lexicale equivalentie*

Otto Kade (Leipziger Schule) maakt een onderscheid tussen totale equivalentie, partiële equivalentie en nulequivalentie. Met het eerste, *totale equivalentie*, doelt hij op een 1-op-1-relatie tussen woorden uit verschillende talen, wat binnen het interpretatieve model van de Franse vertaalwetenschapper Lederer wordt aangeduid als *correspondance*. Zoals reeds gezegd is dat de hoge uitzondering, beperkt tot die gevallen waar het uiteindelijk vaker om termen en namen dan om woorden in de gewone betekenis gaat: namen van landen, steden en rivieren bv. NL *Moskou* / RU *Moskva*, namen van organisaties als NL NAVO / FR OTAN, dagen van de week, maanden van het jaar NL *maandag* / DU *Montag*,¹⁶ NL *februari* / FR *janvier*, telwoorden NL *vier* / SP *cuatro*.¹⁷ Voor echte woorden van de taal (soortnamen) gaat het om concrete woorden als NL *huis* – EN *house* – FR *maison* – DU *Haus* – SP *casa* of NL *boom* – EN *tree* – FR *arbre* – DU *Baum* – SP *árbol*¹⁸ / NL *olifant* – EN *elephant* – enz. Voorts gaat het om technische en wetenschappelijke termen, zoals NL *zuurstof* – FR *oxygène* – RU *kislorod* [ll. ‘zuursoort’].

Partiële equivalentie komt voor Kade neer op een een-op-veelrelatie (cf. intratellige polysemie) of benaderende equivalentie. Voorbeelden zijn EN *stove* vs. NL *kachel*, *fornuis*, *gasstel*; NL *rivier* vs. FR *rivière*, *fleuve*. De verschillen hebben met taalrelativisme te maken: elke taal deelt de werkelijkheid anders in, ofwel meer / minder gedetailleerd, ofwel met andere grenzen voor de betekenisomvang. Voor de benaderende equivalentie citeert Van Leuven-Zwart (1992: 53) het voorbeeld van DU *Geist* vs. EN *mind* / *intelligence* / *spirit* en het onder 3.1.3 besproken voorbeeld met de vele EN tegenhangers van het NL *kaal* (Langeveld 1986: 41). Andere voorbeelden zijn de RU woorden *ruká* en *nogá* die resp. met NL *arm* / *hand* en NL *been* / *voet* overeen kunnen komen. Het RU *zarja* staat zowel voor ‘ochtendrood’ als ‘avondrood’, het werkwoord RU *plyt* betekent eigenlijk algemeen ‘(zich voort)bewegen in het water’, en staat voor NL *zwemmen* / *varen* / *drijven*.

¹⁶ Toch kan aan de naam een etymologisch bepaalde **connotatie** vastzitten. Zo zijn er nogal wat talen met het equivalent van het Hebreeuwse ‘sjabbat’ in de naam voor zaterdag (SP *sabado*, IT *sabato*, RU *subbota*); het SP zegt ‘dag des heren’ (*domenica*) voor NL *zondag*.

¹⁷ Toch kan men ook bij telwoorden niet altijd voetstoots aannemen dat vervangbaarheid in alle omstandigheden geldt. Zo correspondeert het getal 3, NL *drie* in het RU met *tri*, maar een rapportcijfer 3 is *troika*. Dat valt eigenlijk niet te vertalen door *drie*, maar door het equivalent in het bij ons gangbare scoresysteem: *net voldoende* of: *tien* (op twintig). Zie Langeveld (1986: 48-9).

¹⁸ Maar zie tabel 3.2 op p. 32 voor de verschillen in betekenisomvang tussen DN *træ* (dat zowel de boom als de materie - ‘hout’ - kan aanduiden) en de Duitse en Franse woorden.

Nulequivalentie krijgen we in het geval van lexicale gaten, waarvoor de Russische vertaalwetenschap de term 'het equivalentloze lexicon' gebruikt. De lege plaats kan worden opgevuld door een leenwoord of vreemd woord, zoals bij NL *public relations, marketing, manager, computer*. De oorzaken van equivalentloosheid kunnen gezocht worden bij de specificiteit van culturele referenties (zie 3.2) of bij een toevallig hiaat in de DT-woordenschat. Een voorbeeld van dat laatste is NL *kopjes geven* (van een kat): daar heeft EN geen woord of uitdrukking voor (Langeveld 1986: 54). Zo is ook het NL woord *gezelligheid* moeilijk te vertalen in andere talen, het PT *saudade* of het EN *spleen*. Dat geldt ook voor het RU *dosada* (gaat in de richting van 'ontgoocheling', 'spijt', 'teleurstelling') en *toska* voor 'gevoel van onvrede, frustratie', 'wanhopige melancholie', vgl. DU *Weltschmerz*.

7.1.5. *Kritiek op het strikte equivalentiebegrip*

In het licht van bovenstaande voorbeelden zal het geen verbazing wekken dat degenen die vertaling niet als een puur linguïstische act willen definiëren, in verband met het equivalentiebegrip spreken over een "illusion of symmetry between languages" (Snell-Hornby 1988: 22), een "troubled notion" (Hermans 1995: 217), een "twijfelachtig concept" (Van den Broeck 1999: 212). Het verdict van Snell-Hornby is streng: de notie waar de term naar verwijst is "unsuitable as a basic concept in translation theory" (1988: 22). Ondanks de tirade van Snell-Hornby is het concept nog steeds niet naar de geschiedenis verwezen, volgens Kenny is het zelfs nog steeds "a central concept in translation theory", zij het inderdaad "a controversial one" (Kenny 1998: 77).

We kunnen concluderen dat de lexicale opvatting van equivalentie nauwelijks bruikbaar is als basis voor vertaalkundige equivalentie. Lexicale equivalentie betreft enkel de woorden of uitdrukkingen van de taal, als *instrument* waarmee de vertaler werkt. Bij vertaalkundige equivalentie komen echter ook de doelstellingen van een tekst in beeld, dus de (communicatieve) *functionaliteit* en het inpassen in / aanpassen aan de doelcultuur. Met het lexicon zitten we op het niveau van het *taalsysteem*, met vertaling op het niveau van het *taalgebruik*. Lexicale equivalentie is dan ook meer een notie uit de contrastieve linguïstiek, zij het met bepaalde vertaalkundige consequenties. Het gaat bij lexicale equivalentie in de eerste plaats over het *denoteervermogen* van woorden, los van een context. Het onderzoek van vertaling als het textuele resultaat van taalgebruik, moet eveneens oog hebben voor *connotaties* en betekenis - in - context.

7.2. *Wat vertaalkundige equivalentie niet is*

7.2.1. *Equivalentie is geen identiteit*

Niet alleen in de contrastieve linguïstiek, maar ook in de vertaalbeschouwing staat het begrip 'equivalentie' centraal. De vertaler wordt verzocht een inhoudelijk en functioneel gelijkwaardige boodschap in een andere taal te reproduceren. Dat impliceert dat de boodschappen in bron- en doeltekst dus niet identiek zijn, maar alleen - en dat is al heel wat - van gelijke waarde. Wie equivalentie verwart met identiteit, miskent het aandeel van verandering, vervanging, onderscheid en verschil, "dissemblance" (Larose 1989: 125). Ladmiral (1979: 18) zegt het zo: "Toute théorie de la traduction est confrontée au vieux problème philosophique du Même et de l'Autre". De kern die ongewijzigd blijft, is de semantische **invariant**.

Equivalentie impliceert: invariant + verschil.

Enkele voorbeelden

(1) NL *Het verdriet van België* / FR *Le chagrin des Belges*

Hoewel beide duidelijk anders zijn, kan men de Franse titel toch beschouwen als een geslaagde vertaling van de Nederlandse. De abstrahering die in de originele titel van Claus werkzaam is binnen een context van Vlaamse hoofdrolspelers voor wie 'België' inderdaad een abstractie is, is in de Franse titel vervangen door een aanduiding van de concrete bewoners van het land die als dragers van het 'chagrin' gezien kunnen worden.

(2) FR *Longtemps je me suis couché de bonne heure* / NL *Heel lang ben ik vroeg naar bed gegaan*

Denotatief equivalent, maar niet hetzelfde! In de Franse versie begint *Du côté de chez Swann* van Proust met deze zin, en een paar duizend bladzijden verder eindigt *À la recherche du temps perdu* met hetzelfde woord *temps*. In het Nederlands gaat deze macrotextuele connotatie verloren doordat 'tijd' in de vertaling niet voorkomt (zie Rooryck 2000: 27-9).

7.2.2. *Equivalentie is geen correspondentie*

Catford (1965) onderscheidt tussen **formele correspondentie** en **textuele equivalentie**. De *formal correspondent* is de corresponderende eenheid onder

tekstniveau. Hij doelt ermee op elke doeltaalcategorie waarvan kan worden gezegd dat die zo dicht mogelijk een 'zelfde' plaats inneemt in het systeem van de DT als de betrokken categorie inneemt in de brontaal.

Je zou kunnen uitgaan van een soort van *nulhypothese*: stel dat vorm en structuur van de doelttekst punt voor punt overeenkomen met vorm en structuur van de brontekst, de 'formele correspondentie' van Catford. Dat soort correspondentie op zins-, woord- en/of morfeemrang krijgt men in gedecontextualiseerde zinnen van het type:

(3) NL Alle mensen zijn gelijk – EN All people are equal

(4) FR J'ai laissé mes lunettes sur la table - NL Ik heb mijn bril op de tafel laten liggen

Toch merken we al in het tweede voorbeeld dat 100% punt-voor-punt-correspondentie de uitzondering is: het beeld in *lunettes* is afwezig in het Nederlandse pendant (cf. supra), het Nederlands expliciteert het 'zich bevinden'-werkwoord (*liggen*) dat in het Frans impliciet blijft, omdat daar voor 'laten liggen' enkel het hyperonieme *laisser* gebruikt wordt.

Door het ook te hebben over *textual equivalents* verheft Catford het equivalentiebegrip naar het hogere niveau: niet zozeer het woord- of woord-groepniveau, maar het zinsniveau en vooral het *tekstniveau* worden de maatstaf van equivalentie.

De onderscheiding tussen correspondentie en equivalentie vinden we eveneens terug in het interpretatieve model van de Parijse School, waarin de 'traduction par correspondance(s)' in feite als on-vertaling wordt beschouwd. Zoals gezegd zijn er natuurlijk wel correspondenties of woordenboekequivalenten met een wederzijdse overlapping die de 100% benadert (FR *treize* – NL *dertien*, EN *UNO* – FR *ONU*). Vertaalwoordenboeken zijn van nature gericht op correspondenties, aangezien ze zonder context alle mogelijke vertalingen proberen aan te bieden voor elk woord. Om het nog even met Lederer te zeggen:

Toute traduction comporte certes des correspondances entre des termes et des vocables, mais elle ne devient texte que grâce à la création d'équivalences. C'est là l'élément central de notre théorie. (1994: 55)

Het is juist de afwisseling tussen 'correspondances' en 'équivalences' die volgens Lederer het wezen van de vertaling uitmaakt. Ter illustratie:

(5) The impression from the document is that the commission is at a loss.

Pure vertaling per correspondentie levert onzin op:

(5a) ?? De indruk van het document is dat de commissie zich geen raad weet.

Door van de nulhypothese af te wijken neemt de vertaler afstand van de strikte correspondenties, en slaagt erin een idiomatisch equivalente vertaling neer te zetten (Brondeel 1998: 30):

- (5b) Equivalent 1 Het document wekt de indruk dat de commissie zich geen raad weet.
[Een ander element wordt subject gemaakt, met aanpassing van het werkwoord tot gevolg]
- (5c) Equivalent 2 Uit het document blijkt dat de commissie geen raad weet.
[Het subject van 5b is nu een adverbiaal element geworden, wat alweer met een andere werkwoordkeuze gepaard gaat]

7.3. *Een flexibeler opvatting van equivalentie*

Om het equivalentieconcept te redden, hebben diverse auteurs het proberen te bevrijden uit de enge, taalsysteemgebonden, interpretatie. Men geeft er andere invullingen aan, maakt andere onderscheidingen, brengt gradaties aan.

7.3.1. *Introductie van culturele en communicatieve component: Nida (1964, 1969)*

Voor Nida hebben de oude concepten 'letterlijk', 'vrij', 'trouw' geen plaats in een vertaaltheorie. Een belangrijke bijdrage die Nida leverde aan het vertaal-kundige debat, is dat hij in de vergelijking tussen bron- en doelttekst een nieuw element binnenbracht: de *ontvangers* van de doelttekst en hun culturele *verwachtingen*. Vandaar dat hij naast een *vormelijke* equivalentie ook een *dynamische* equivalentie onderscheidt. De *vormelijke equivalentie* is ruimer dan Catfords 'formal correspondence', die vooral betrekking heeft op de lagere niveaus van taalanalyse, op de kleinere vertaaleenheden dus. Bij Nida gaat het om de zorg dat de boodschap in de doeltaal zo dicht mogelijk aanleunt bij de verschillende elementen in de brontaal. We zitten hier eigenlijk vrij dicht bij de letterlijke, interlineaire vertaling, waarbij de brontaalstructuur nog een belangrijke rol speelt bij het bepalen van accuraatheid en correctheid. Daartegenover staat de *dynamische equivalentie* die voor Nida gebaseerd is op het principe van **equivalent effect**. Daarbij moet de relatie tussen ontvanger en boodschap in essentie dezelfde zijn als die tussen de oorspronkelijke ontvangers en de boodschap. De boodschap moet afgestemd worden op de linguïstische behoeften en culturele verwachtingen van het doelpubliek, en

mikt op complete natuurlijkheid van uitdrukking. Aanpassingen van grammatica, lexicon en culturele referenties zijn essentieel om die natuurlijkheid te bereiken. Het streven naar dynamische equivalentie hangt samen met de zoektocht naar "the closest natural equivalent to the source-language message" (Nida 1964: 166; Nida & Taber 1969: 12). Het gaat hier m.a.w. om een vertaling die bij de lezer of toehoorder hetzelfde effect teweegbrengt als de oorspronkelijke uitdrukking bij de oorspronkelijke lezer of toehoorder. Een dynamisch equivalent opzoeken is eigenlijk niets anders dan *doelcultuurgericht* vertalen, waarbij het 'vervreemdende' vermeden wordt. Als bij voorbeeld blijkt dat Eskimo's geen lammeren kennen, maakt Nida als theoreticus over bijbelvertaling desnoods van het lam Gods een zeehond of een ijsbeer, als het effect maar behouden blijft.

7.3.2. *Verruiming naar functionele dimensie: Duitse Neuorientierung*

Als reactie op de vroegere taalsysteemgerichte benadering van equivalentie legt ook de Duitse *Neuorientierung* veel sterker de nadruk op de FUNCTIE van de tekst, en het behoud ervan in de transfer van BT naar DT. De functionele benadering past binnen een visie op taalgebruik en vertalen als een vorm van taalhandelen.

(VER)TAALHANDELEN		
Boodschap A	→	Boodschap B - <i>inhoudelijk niveau</i>
Taal A	→	Taal B - <i>instrumenteel niveau</i>
Bedoeling / effect A	→	Bedoeling / effect B - <i>intentioneel niveau</i>

Figuur 7.1 (Ver)taalhandelen in de Neuorientierung

Men ziet in de *equivalentie van functie* tussen het duo BTxt en DTxt de basisvereiste om überhaupt van equivalentie te kunnen spreken. De eng-linguïstische visie op vertalen als een soort van omcodering wordt definitief begraven:

Übersetzen ist also für uns *nicht* das Austauschen von einzelnen sprachlichen Zeichen oder Ketten von Zeichen ("Wörter" und "Sätzen") mit dem Ziel, irgendeine vorgegebene "Äquivalenz" auf dieser Ebene der Zeichen herzustellen" (Hönig & Kussmaul 1982: 14)

Uiteindelijk resulteert de functionalistische visie in een onttroning van de semantische equivalentie, en dus van de brontekst. De doelttekst komt veel meer in het centrum van de belangstelling te staan: een vertaling is pas een vertaling wanneer zij in de doelcultuur als tekst functioneert. Er is aandacht voor de *skopos*, d.w.z. voor datgene wat men met de vertaalde tekst of 'das Translat' (Vermeer 1986, Kade 1968) op het oog heeft. Dat 'Translat' is het resultaat van een *communicatiehandeling*, die niet langer 'Übersetzung', maar 'Translation' genoemd wordt. In de Neuorientierung beperkt men zich dus niet langer tot de *talige* aspecten die met (een) vertaling gepaard gaan, maar heeft men ook oog voor het *buitentalige*, wat mee onderdeel uitmaakt van de hele communicatieve context. Reiss en Vermeer (1984), die daarin op dezelfde lijn zitten als Newmark (1981), kijken naar de individuele tekst in termen van functie en communicatief effect: equivalentie is bij hen *functionele* equivalentie, bij Newmark 'communicative equivalence'. In het volgende haalt de functionele equivalentie het op de semantische:

	FR / DU	EN	NL
Semantisch equivalent:	FR <i>chien méchant</i>	* <i>bad dog</i>	* <i>stoute hond</i>
	DU <i>bissiger Hund</i>	* <i>dog that bites</i>	* <i>bijtgrage hond</i>
Functioneel equivalent:		<i>beware of the dog</i>	<i>gevaarlijke hond</i>

Illustratie 7.2 Functionele equivalentie

7.3.3. *Nadruk op de inhoudelijke dimensie: de Parijse school*

Het minst controversiële criterium om de kwaliteit van een vertaling te beoordelen, is dat van de *semantische* of inhoudelijke equivalentie (SP 'equivalencia de sentido', FR 'équivalence de sens'). Die komt hierop neer dat de informatie over de buitentalige werkelijkheid in de vertaalde tekst overeen komt met die van de brontekst. Minimumvereiste voor een 'goede' vertaling, aldus Lederer, is dat de vertaling de inhoud van het origineel respecteert. Ondanks de functionalistische oriëntatie zal de Neuorientierung dit niet tegenspreken. Voor Reiss is de inhoudelijke equivalentie tussen vertaling en brontekst de belangrijkste eis die aan de vertaler wordt gesteld, en daarmee tevens het belangrijkste beoordelingscriterium, tenminste als het om 'inhaltsbetonte' teksten gaat. Bij 'formbetonte' teksten is behoud van het esthetische effect vaak belangrijker.

Semantische equivalentie is gebaseerd op de notie van gelijkwaardigheid van de boodschappen aan beide kanten van de transfer-relatie. Bij de overgang van taal 1 naar taal 2 is het *wat* belangrijk (de boodschap), en niet het *hoe* (de verwoording in de brontekst). Nadat de boodschap losgemaakt is uit de talige

enveloppe, wordt hij vervolgens in de taal aan de andere kant opnieuw verpakt als was het een boodschap die oorspronkelijk in die taal gesteld was. Lederer geeft een voorbeeld van vertaling via equivalentie uit *Cannery Row* van Steinbeck (Lederer 1994: 56):

EN	NL (< EN)	NL (< FR)	FR
The ties were pulled down a little so the shirt collars could be unbuttoned.	<i>De dassen waren enigszins naar beneden getrokken zodat de kragen van de hemden losgeknoopt konden worden</i>	<i>Ze hadden hun das losgemaakt om hun kraag open te kunnen zetten</i>	Ils avaient défait leur cravate afin de pouvoir ouvrir leur col.

Illustratie 7.3 Vertaling via equivalentie

Vergelijking van beide Nederlandse interlineaire vertalingen laat zien hoe anders de verwoording van het Frans is t.o.v. het Engelse origineel: niet 'het naar beneden trekken' wordt apart gezien, noch het losmaken van de knoopjes, maar het hele beeld wordt in het Frans samengevat tot het 'losmaken' van de das en het 'openen' van de kraag.¹⁹ Het beeld is dus hetzelfde, de uitdrukkingsmiddelen zijn verschillend, zij het toch equivalent aangezien ze hetzelfde beeld weergeven binnen de eigen idiomatiek van elke taal.

7.4. Differentiatie

Met de soepeler definitie uit 7.3 zijn we van de lexicale bij de **vertaalkundige equivalentie** terecht gekomen: een goed afgewogen mix van semantische en functionele equivalentie, waarbij afhankelijk van de tekstsoort het ene dan wel het andere kan primeren. Intussen is wel duidelijk geworden dat het bij equivalentie gaat om een variabel gegeven. Er zijn verschillende *types*, (toepassings)niveaus en *graden* van equivalentie.

Wat de *types* betreft, geeft Koller (1987) een overzicht met vijf criteria om de vertaalequivalentie te beoordelen. Het eerste is *denotatieve* equivalentie, wat inhoudt dat de vertaling de informatie over de buitentalige werkelijkheid weergeeft zoals de brontekst dat doet. Het tweede is *connotatieve* equivalentie, die inhoudt dat de vertaling de *stijl* respecteert, register, sociolect, enz. M.a.w. in de bron- en in de doelttekst gebruikt men woorden die vergelijkbare associaties oproepen in de geesten van de native speakers van beide talen. Met

¹⁹ In het Nederlands is *openzetten* gebruikt omdat het hier collocatieel idiomatischer is dan *openen*, het vormelijke correspondent van FR *ouvrir*.

tekstnormatieve equivalentie bedoelt Koller equivalentie op het niveau van de tekstspecifieke kenmerken. Concreet houdt dat in dat de vertaling overeenkomt in tekstgenre met de brontekst. Wie een haiku vertaalt als een limerick (zie 7.6.1), beslist deze vorm van equivalentie overboord te gooien. *Pragmatische* equivalentie, een vierde vorm, betreft het niveau van de communicatie: om begrepen te worden moet de vertaling aangepast zijn aan de kennis van de lezer. En de formele of *esthetische* equivalentie moet garanderen dat de vertaling hetzelfde esthetisch effect bereikt als het origineel.

De *niveaus* waarop equivalentie mogelijk is, komen overeen met *vertaaleenheden* als woord, woordverbinding, zin, alinea, tekst. Een *vertaaleenheid* (unit of translation, translation unit) wordt wel eens gedefinieerd als “de kleinste eenheid van de brontaal met een equivalent in de doeltaal” (Barchudarov 1993: 39). Mona Baker deelt haar *Coursebook* van 1992 in volgens de niveaus waarop de equivalentierelatie kan gelden: op *woordniveau*, *boven woordniveau*, vervolgens van *grammaticale* naar *textuele* equivalentie. Bij die laatste gaat het om informatiestructuur en cohesie. Ten slotte is er de *pragmatische* equivalentie.

Niet altijd zijn alle types equivalentie in gelijke mate vertegenwoordigd. Een vertaling kan in een equivalentierelatie staan tot een brontekst zonder aan alle criteria of types van equivalentie te beantwoorden. Equivalentie bestaat in *graden*, is werkzaam op verschillende niveaus en voor verschillende aspecten.

7.5. *Samenvatting en poging tot definitie*

7.5.1. *Equivalentie als uitgangsggegeven*

Men heeft nogal eens de neiging equivalentie te definiëren als die relatie tussen twee teksten die maakt dat de ene überhaupt als een vertaling van de andere gezien kan worden. Men ontsnapt echter niet een zekere mate van *circulariteit*: equivalentie moet vertaling definiëren en vertaling wordt door equivalentie gedefinieerd.

Toury probeert aan die circulariteit te ontsnappen door een onafhankelijk element in te roepen, nl. de doelcultuur. Vertaling is voor hem de tekstsoort die als zodanig binnen een cultuur erkend en herkend wordt. Equivalentie maakt deel uit van de vooronderstellingen van een vertaling (*equivalentiepostulaat*). De onderzoeksvraag is voor hem dus niet OF de twee teksten equivalent zijn (equivalentie is een uitgangsggegeven), maar betreft de verschillende *graden en soorten* van equivalentierelaties die zich tussen vertalingen en hun bronteksten

voor kunnen doen. Bij zijn onderzoek naar equivalentie en vertaalnormen gaat Toury uit van de invariant (de 'adequate translation') gecombineerd met de noodzakelijke *verschuivingen*.²⁰

Deze intertextuele relatie bestaat uit een combinatie van gelijkenis en verschil, van *invariant* en *verschuivingen*. Het is in elk geval een intuïtief erg aannemelijk gedachte dat de vertaalrelatie zich situeert binnen een duo van teksten die tot elkaar in een bron/doel-relatie staan. **Equivalentie** is dan

de relatie die de principiële *vergelijkbaarheid* garandeert tussen twee teksten, in principe in verschillende talen, die samen een duo vormen op het gebied van boodschap, functie, communicatief effect. Die vergelijkbaarheid geldt op micro- en op macro-niveau.

7.5.2. *Equivalentie als relatie tussen duoteksten*

Als we spreken over **duoteksten**, doelen we op twee teksten die in een input-/outputrelatie staan tot elkaar en tot de transferbewerking. Die laatste is doorgaans *intertalig*, maar een vergelijkbare transferbewerking is intratalig evenzeer denkbaar.²¹ Het begrip zoals we het in dit boek hanteren, is verwant met wat in de literatuur bekend staat als 'bi-text', maar wijkt er toch ook enigszins af van. De term *bi-text* is van Harris (1988), en heeft betrekking op een bouwset dat zowel bron- als doeltekst omvat, en psychologische realiteitswaarde heeft voor de vertaler, of voor de tweetalige lezer. Voor hem zijn beide polen van de transfer-relatie tegelijk aanwezig in de geest van de vertaler, en nauw met elkaar verbonden. Hij vergelijkt het concept met "a single text in two dimensions, each of which is a language" (1988: 8). Wanneer dit in oorsprong psychologische concept wordt toegepast op computerondersteunde vertaling, gaat men ervan uit dat een flinke hoeveelheid digitaal beschikbare bi-text een nuttige gegevensbank kan vormen met vertaaloplossingen die de vertaler met voorstellen kunnen helpen voor een specifiek tekstsegment. Dergelijke praktische toepassingen zijn vergelijkbaar met die welke voorgesteld zijn voor parallelle corpora. Kritisch commentaar op de notie 'bi-texts' en het 'coupled pair' in toepassing op het vertaalproces vindt men bij Toury (1995: 95-101).

²⁰ Steconci (1994) ziet equivalentie als een intertextuele relatie, die het definiërende en onderscheidende kenmerk vormt van vertalingen tegenover andere tekstsoorten.

²¹ Jakobson (1959) onderscheidt drie soorten vertaling: intertalige (tussen talen), intratalig (binnen een taal), en intersemiotisch (tussen tekensystemen). Ondertiteling wordt meestal intertalig, maar ook intratalig toegepast, maar is altijd intersemiotisch (zie hfdst. 6).

De **duotekst** vatten we niet op als een psychologisch construct in de geest van de vertaler, maar als *een paar van gekoppelde teksten* (een uitgangstekst en een product) die zowel in het macro- als het microvlak elementen bevatten die aan elkaar refereren.²²

7.6. *Illustraties van de relativiteit van equivalentie*

7.6.1. *Haiku*

Een haiku is een gedicht van drie rijmloze regels in resp. vijf, zeven en vijf syllaben waarin een intense natuurervaring wordt uitgedrukt.²³ “A haiku is the expression of a temporary enlightenment, in which we see into the life of things” (R. H. Blyth, *Haiku* Vol 1, 1949). Door de strikte definitie van de vormvereisten is equivalentie op alle vlakken een moeilijk te bereiken doel. Letten we even op wat er met de vorm gebeurt wanneer Engelstalige vertalers een poging doen de haiku ‘Oude vijver’ van Matsuo Basho te verengelsen. 135 resultaten zijn samengebracht in het boekje *One hundred frogs* van de Japanse vertaler Hiroaki Sato (Weatherhill, Inc. 1995). Ze zijn soms geslaagd, soms grappig, maar de vorm ondergaat allerlei meer of minder forse ingrepen, tot zelfs omzetting in een limerick toe. Twee in de volgende selectie respecteren het aantal lettergrepen.

Oude vijver Matsuo Basho 17 ^e e	G.S. Fraser	Dion O'Donnol	Cid Corman	Bernard Lionel Einbond	Anoniem
Fu-ru i-ke ya <i>Oude vijver</i>	The old pond, yes, and	The silent old pond	Old pond	Antic pond -	Dere wasa dis frogg
ka-wa-zu to-bi-ko-mu <i>kikker springend in</i>	A frog is jumping into	a mirror of ancient calm,	frog leaping	frantic frog jumps in -	Gone jumpa offa da logg
mi-zu / no o-to <i>het water / geluid, plons</i>	The water, and splash	a frog-leaps-in splash	splash	gigantic sound	Now he inna bogg.
Structuur: 5-7-5 lettergrepen	5-7-5	5-7-5	2-3-1	3-5-4	6-8-5

Illustratie 7.4 Vertalingen van eenzelfde haiku

²² Die verwijzing naar het microvlak is nodig om het ‘tweeling’-karakter van het duo brontekst / doelttekst te onderstrepen, een eigenschap die afwezig is bij de bewerking.

²³ Volgens de Grote Van Dale p. 1226 een Japans woord van Chinese origine, van *hai* < Chin. *p'ai* (‘amusement’) + *ku* < Chin. *chii* (‘zin’, ‘versregel’).

In de *limerick*-versie is de vorm van de drieregelige haiku (ernstig natuurgedicht) verlaten voor die van een vijfregelige limerick (dichtvorm met *aabba* versvorm, met in principe een humoristische pointe op het einde). De semantische kern is evenwel intact gebleven.

There once was a curious frog
 who sat by a pond on a log
 And to see what resulted,
 In the pond catapulted
 With a water-noise heard around the bog

Illustratie 7.5 Haiku wordt limerick

Over haiku's is in de vertaalwetenschap wel vaker geschreven. Zie o.a. Toury (1995: 176-80) waarin ook een aantal Engelse vertalingen van een Japanse haiku besproken worden. Over de introductie van de haiku in de Nederlandse literatuur gaat De Geest (1988).

7.6.2. *Bijschrift bij wegwerpcamera*

De tekst op de verpakking van een wegwerpfotoestel kwam even ter sprake in 4.2.3. Van het meer informatieve gedeelte volgt hier een sextet van versies.

	<i>Aard info</i>	EN	NL	FR
1	<i>Karakterisering product</i>	Single use camera	Camera voor eenmalig gebruik	Appareil prêt à photographier
2	<i>Id.</i>	Daylight camera	Camera zonder flits	Appareil jour
3	<i>Over de lens</i>	Super Sharp Lens	Zeer scherpe lens	Objectif haute définition
4	<i>Recycleerbaarheid</i>	Kodak recycles single use cameras	De camera wordt door Kodak gerecycleerd	Kodak recycle les appareils prêts à photographier
	<i>Aard info</i>	DU	SP	IT
1	<i>Karakterisering product</i>	Single Use Camera ohne Blitz	Cámara de un solo uso	Macchina fotografica monouso
2	<i>Id.</i>	Single Use Camera ohne Blitz	Cámara para luz de día	Per luce diurna
3	<i>Over de lens</i>	Besonders scharfes Objektiv	Objetivo de alta definición	Obiettivo ad altissima definizione
4	<i>Recycleerbaarheid</i>	Cameras werden von Kodak umweltfreundlich wiederverwertet	La cámara es reciclable	L'apparecchio è in plastica riciclabile

Illustratie 7.6 Meervertalingen van productopschrift

1	<p>Het gaat om een 'camera' in EN, NL, DU en SP, het FR gebruikt een hyperoniem: 'toestel' (<i>caméra</i> zou overigens niet kunnen, aangezien de term enkel voor film wordt gebruikt, niet voor fotografie). Idem voor het IT, maar het specificeert wel over welk toestel (<i>fotografica</i>) het gaat. In het FR zou een dgl. toevoeging eveneens kunnen, maar niet in deze context, omdat <i>photographier</i> er al staat. Dat het een wegwerptoestel is, wordt in geen van de talen zo cru gesteld. Voor elk van de talen gaat het om een toestel dat slechts één keer gebruikt kan worden. Alleen in het FR wordt het nóg eufemistischer gesteld: een toestel dat letterlijk genomen klaar is om mee te fotograferen. Dat 'prêt à photographier' is geënt op 'prêt à porter': de wegwerptoestellen zijn in vergelijking met de gesofistikeerde camera's wat de 'prêt à porter' is ten opzichte van de haute couture.</p> <p>Ietwat bevreemdend is dat het anders zo puristische DU hier als enige de EN benaming gewoon overneemt, met een explicitering die geen enkele van de talen hier op deze plaats heeft, maar die wel het Duitse karakter van het bijschrift aangeeft.</p>
2	<p>Dezelfde talen als bij 1 gebruiken 'camera', het FR gebruikt hetzelfde hyperoniem als in 1. Alleen IT vermeldt niet meer dat het om een toestel of een camera gaat. EN tekst verwijst naar het moment waarop de foto's gemaakt kunnen worden, net als FR, SP en IT. DU en NL geven een 'negatieve' karakterisering: 'zonder flits'; de inferentie is dat het enkel bij daglicht gebruikt kan worden. Alleen de Duitse vertaler (tenzij DU hier origineel zou zijn) gebruikt voor 1 en 2 exact dezelfde aanduiding, waardoor redundantie optreedt.</p>

3	<p>Het gaat over een 'lens' in EN en NL, over een 'objectief' in de vier andere talen. Het eerste kan deel zijn van het laatste (<i>objectief</i> = 'lenzenstelsel'), maar <i>objectief</i> wordt ook wel in dezelfde betekenis gebruikt als <i>lens</i>. Toch zijn beide geen volkomen synoniemen, zodat er toch een lichtjes andere klemtoon komt in de 'lens'-versies tgv. de 4 andere.^a</p> <p>Dat de lens 'scherp' is wordt in EN, NL en DU ook als zodanig gezegd, in de drie Romaanse talen wordt enigszins geabstraheerd en is de terminologie wat professioneler doordat naar de (hoge) definitie verwezen wordt (althans in FR en SP, in het IT is het 'zeer hoge' definitie, zoals het DU spreekt van een 'bijzonder scherp' objectief). Het gaat om een informatieve tekst, maar tegelijk wordt het product geprezen, wat de aanduiding ook een persuasief effect moet geven.</p>
4	<p>De mededeling over recycleerbaarheid moet de klant die bezwaren heeft tegen het onecologische wegwerpprincipe, toch wat van zijn gewetensnood bevrijden: er zit dus zowel een informatieve als persuasieve (of anti-dissuasieve) kant aan vast. De informatie wordt in een dusdanige vorm gegoten dat het meteen een statement vormt over de bedrijfspolitiek van Kodak. Alleen in de SP en IT versies heeft de localiseerder dit punt over het hoofd gezien, en blijft de naam van de firma achterwege. Opmerkelijk is dat terwijl de EN en FR versie een actieve zin gebruiken, de NL en DU versie overschakelen op het passief. SP en IT gebruiken een adjectief met passieve betekenis (bet.: 'gerecycleerd kunende worden'), in het SP wordt dit adjectief predicatief betrokken op de hele camera, in het IT op het plastic waaruit het toestel (nu geen <i>macchina</i> als in 1, maar een synoniem, <i>apparecchio</i>!) vervaardigd is. De Duitse tekst verwijst expliciet naar milieuvriendelijkheid.</p> <p>Van een aantal van de constatering kan men verwijzen naar taalgebonden correspondenties: in het Frans is het gebruikelijk om een wegwerptoestel aan te duiden als in 1, en wordt een andere synecdoche gebruikt dan in de andere talen.</p> <p>De verschillen tussen de opschriften laten zien dat er ook in dit type pragmatische teksten toch een ruime mate van variatie mogelijk is, zonder dat de versies daarom hun bruikbaarheid voor de doelmarkt verliezen.</p>

- a. Op de achterkant van de verpakking wordt nog uitgeweid over de uiterst scherpe lenskwaliteit. Het gebruik van de substantieven loopt parallel met die op de voorzijde: EN *improved lens*, NL *verbeterde lens*; FR *objectif amélioré*, DU *verbessertes Objektiv*. Alleen SP en IT verschillen van de voorzijde: SP heeft het over '*lentes mejoradas*', IT drukt het nu abstracter uit met *ottica migliorata*, ll. 'verbeterde optica'.

7.6.3. *Bijschrift bij lampen*

Op een verpakking van lampen (Philips) lezen we in zeven verschillende talen – geen duo meer, maar een septet - de informatie over aard van het product, levensduur met toelichting. Het gaat hier om een typevoorbeeld van een informatieve tekst, waarbij het denotatieve op de voorgrond staat. Hoewel we in elke taal dezelfde informatie terugvinden, zijn er toch nuanceverschillen die met de taal te maken kunnen hebben, met de cultuur van het taalgebied, of met de subjectieve keuze van de vertaler.

	NL	FR	PT	SP	IT	EN	DU
1	Standaard licht	Lumière ordinaire	Luz standard	Luz estándar	Luce standard	Standard light	Standardlicht
2	Levensduur 1 jaar	Durée de vie 1 an	Vida útil 1 ano	Vida útil 1 año	Durata di vita 1 anno	Lifetime 1 year	Lebensdauer 1 Jahr

Illustratie 7.7 Meervertalingen van productopschrift

	NL	FR	PT	SP	IT	EN	DU
3	Levensduur op basis van 3 branduren per dag	Durée de vie basée sur une moyenne de 3 heures de fonctionnement par jour	Tempo de vida baseado num tempo de funcionamento médio de 3h/dia	Duración basada en tres horas de uso diarias	Durata calcolata su una media di 3 ore di funzionamento al giorno	Lifetime based upon an average of 3 hours per day burning time	Lebensdauer basierend auf einer durchschnittlichen Brenndauer von knapp 3 Std./Tag

Illustratie 7.7 Meervertalingen van productopschrift

Hoe geven de talen aan dat het gaat om een lamp met gewoon licht? (regel 1) Allemaal geven ze aan dat het gaat om licht dat ‘standaard’ is, behalve het FR dat over ‘gewoon’ licht spreekt.

Op regel 2 zien we lichte verschillen in de lexicale benaming voor de gebruikstijd: in elke taal wordt de metafoor van het leven gebruikt (EEN LAMP IS EEN VOORWERP DAT LEEFT): de levenstijd is de tijd waarin de lamp gebruikswaarde heeft; maar de ene taal zoomt in op de ‘duur’ (NL, FR, IT, DU), eventueel aangegeven als ‘tijd’ (EN), de Iberische talen (SP, PT) zetten de ‘nuttige tijd’ in reliëf. De tijdseenheid maakt typisch gebruik van woorden waartussen de relatie door Kade ‘totale equivalentie’ en door Lederer ‘correspondance’ genoemd zou worden.

Regel 3 geeft toelichting bij de informatie over de levensduur. Vreemd genoeg komt niet in alle talen dezelfde term terug van regel 2: enkel in NL, FR, EN, DU, gedeeltelijk in IT. Het SP heeft het nu over ‘levenstijd’, letterlijk corresponderend met het Engelse woord, het Portugees heeft het over ‘duur’ zonder meer, en niet langer over ‘nuttig leven’.

Dat de drie uren tijdens welke de lamp functioneert, een *gemiddelde* vormen, blijft in drie talen impliciet en wordt enkel geëxpliciteerd in FR, IT, EN, DU. Dat functioneren wordt met een hyperoniem aangeduid in de Romaanse talen: ‘functioneren’ in FR, PT en IT, ‘gebruik’ in SP; de Germaanse talen NL, EN en DU daarentegen gebruiken het hyponiem ‘branden’. Dit keuzeverschil is vermoedelijk volledig taalgebonden. De functioneringsuren vormen een basis voor de berekening van de (gemiddelde) levensduur: het NL gebruikt hier een voorzetsluitdrukking (‘op basis van’), alle andere talen een verbale uitdrukking (hyperoniem ‘gebaseerd op’ FR, PT, SP, EN; ‘baserend op’ DU; hyponiem ‘berekend op’ IT). De tijd wordt uitgedrukt in uren, in PT en DU aangeduid met een afkorting. Opvallend is dat de twee talen die een ‘leeftijd’ uitdrukking gebruiken (SP, EN) [en enkel die], ook nog eens het element ‘tijd’ laten terugkeren in de specificatie ervan, het Duits doet – als enige – hetzelfde met ‘duur’. Geen enkele taal heeft een corresponderend element voor het inperkende *knapp* van de DU versie.

Dit zijn minuscule verschillen op het kleine veld, maar ze geven aan dat ook de vertaling van gebruiksteksten een zekere vrijheid laat aan de uitvoerder. Het is niet evident om de vertaalrichting te bepalen, al zou men verwachten dat de Nederlandse (Philips is een Nederlands bedrijf) of de Engelse versie origineel waren (Philips is een internationaal bedrijf). Zeker voor de derde regel lijkt het er sterk op dat in elk geval de Spaanse versie met de Engelse correspondeert, en er misschien van afgeleid is. Als de NL versie inderdaad een originele ver-

sie is, dan zou de DU er wel eens rechtstreeks van afgeleid kunnen zijn, gelet op de vele correspondenties, zij het dat de Duitse een wat frivole want niet echt inhoudelijk gemotiveerde explicitering toevoegt.

Ook op dit kleine speelveld van een summier bijschrift blijken zowel taalgebonden als vertalergebonden verschillen op te treden. In het volgende hoofdstuk gaan we wat algemener in op dit soort verschuivingen.

7.6.4. *Bijschrift bij kaart voor mobiel bellen*

Het vertaalpaar van een tekst op een folder voor mobiel bellen (*Pay & Go*, Proximus) worstelt, zoals te verwachten bij dit vooral op jongeren gerichte product, met de druk van het Engels. Die komt door in de productnamen (*Hot Artists*, *Poly Tones*), maar het is interessant om te zien hoe ook de FR versie nu eens een Engels woord overneemt (*pack*), dan weer vervangt (*to download* > *télécharger*). Let op het op jongeren afgestemde taalgebruik in 6, vooral in de FR versie (*accro*, *au top*).

	NL	FR
1	Hot Artists. Er zit muziek in uw gsm.	Hot Artists. Votre mobile en musique.
2	Muziek liefhebber? Download dan de muzikale nieuwigheden van het moment op uw gsm:	Fan de musique? Alors téléchargez les nouveautés musicales du moment sur votre GSM:
3	<ul style="list-style-type: none"> • beltonen; • beelden; • schermachtergronden ... 	<ul style="list-style-type: none"> • sonneries, • images, • fonds d'écrans ...
4	Uw mobiele telefoon wordt één met uw persoonlijkheid!	Votre mobile ne ressemblera qu'à vous!
5	Beltonenpack	Pack sonneries
6	Dol op beltonen? Voor slechts € 6 bent u helemaal in, dankzij een pack met 3 Poly Tones naar keuze + 1 gratis!!! Te downloaden binnen de dertig dagen na aankoop.	Accro aux sonneries? Pour seulement € 6, vous êtes au top en achetant un pack qui inclut 3 Poly Tones au choix + 1 gratuit!!! A télécharger dans les 30 jours après l'achat.

Illustratie 7.8 Vertaling van persuasieve tekst